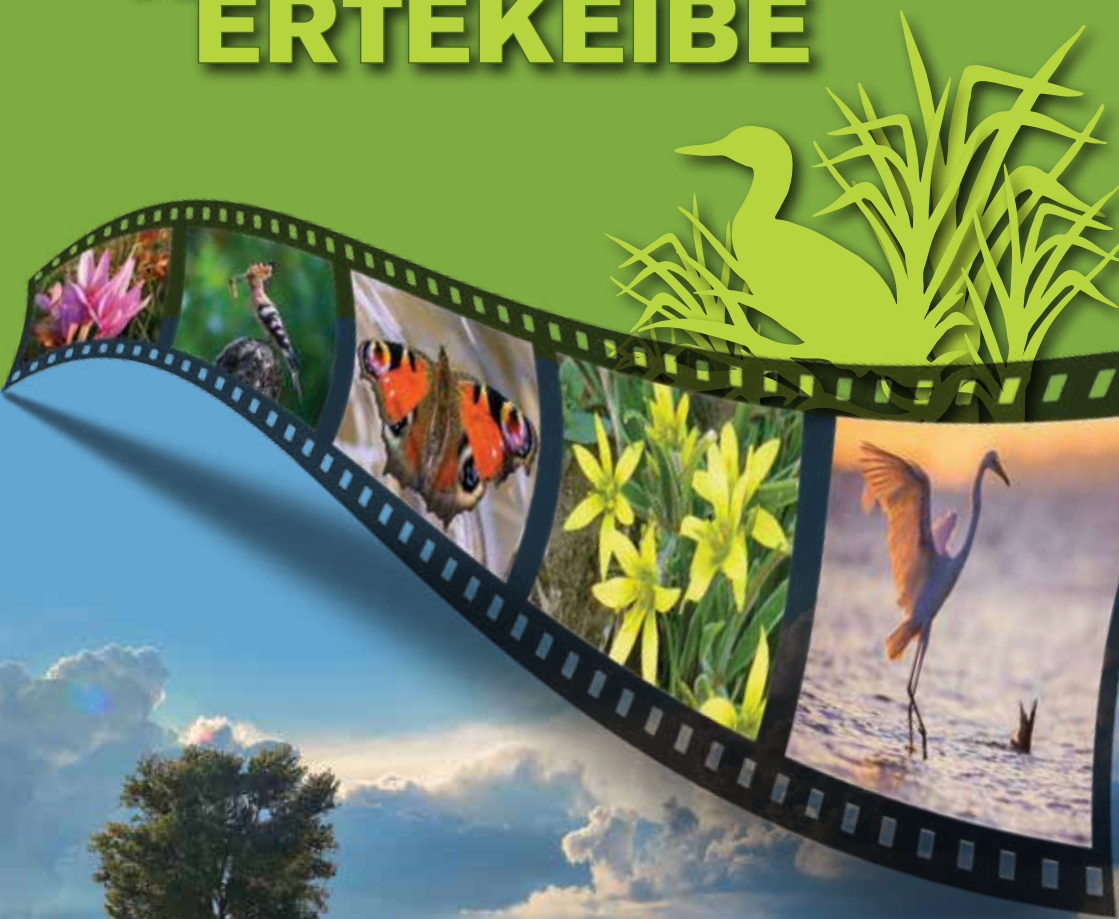

BEPILLANTÁS DÉL-HEVES TERMÉSZETI ÉRTÉKEIBE

Hazánk vidéki tájainak „újra felfedezése” reneszánszát éli napjainkban. Egyre több – a hagyományos és tömegturizmus által korábban nem érintett – tájegység mutatja meg magát, értékeit, akár a gasztronómia, a borturizmus, a népi hagyományok és mesterségek terén. Ebbe az „értéklettárba” illesztendők a természeti értékek és azok megőrzése, bemutatása is. Hiszen a táj és az ember kapcsolata sohasem volt független egymástól, a természeti területek (rétek, legelők, erdők, vizes élőhelyek) megőrzésével a jövőnk alapjait is megszilárdíthatjuk. Téves az a megközelítés, hogy a természeti értékek védelme mindenképp a helyi emberek, közösségek ellenében hatna. A jövő értékei közül már most stratégiai fontosságúnak látszik például az élővíz, a termőföld és az ezekre alapuló ökológiai gazdálkodás termékei.

Heves megye déli síkvidéki része markánsan különbözik a megye északi, hegy- és dombvidékekkel (Mátra és Bükk hegység, Tarnavidéki-dombság) szabdaltságtól. E különbség tetten érhető a természeti adottságokban, az erre alapuló tájhasználaton és az ezekhez kapcsolódó élővilág esetében is. Dél-Heves propagált turisztikai vonzerejét jelenleg szinte kizárólag a Tisza-tó képviseli (a Hortobágyi Nemzeti Park, a világörökségi helyszín és a jó közlekedési adottságok révén). A régió másik nagy kiterjedésű országos védett területe a Hevesi Füves Puszták Tájvédelmi Körzet már jóval szerényebb ismertséggel rendelkezik a régió határain kívül. Talán érdekes módon viszont a természeti feltárómunkák, kutatások egyik legkedveltebb célterülete hazánkban. A kutatások nem ön-

célúan zajlanak, egyrészt a térség agrár-környezetgazdálkodás intézkedéseit (pl. AKG és MTÉT programok) alapozhatják meg, másrészt a hosszú távra visszanyúló élőhelykezelési, rekonstrukciós munkákat is segíthetik (pl. pelyi vizes rehabilitáció).

Könyvecskénk célja, hogy a dél-hevesi régió természeti értékeibe bepillantást nyújtsunk oly módon, hogy a tárgyalt 31 településhez egy-egy jellemző állat- vagy növényfajt, élőhelyet vagy védendő értéket (pl. kunhalom) mutassunk be. Természetesen ez a fiktív „fényképezőgép kattintás” a szerzők szubjektív kiválasztásán alapul, de ebből a mozaikból is összeállhat egy kép, mely a térség természeti képét leképezheti. Vannak olyan értékek, fajok, melyekkel ritkaságunknál fogva nehezen (pl. tűzok, ugartyúk, magyar tavaszi fészű-bagolylepkék), míg a mások egyszerűen (akár egy kézi távcsővel vagy nagyítóval) megfigyelhetők, tanulmányozhatók (pl. madárvonulás, a növényfajok jelentős része, Csörsz-árok).

Hiszünk benne, hogy ezen természeti értékek bemutatásával a védelmük megalapozásához is alapot adhatunk, hiszen csak az állami és civil résztvevők és közösségek együttes erőfeszítései vezethetnek sikerre. És jogosan vetődhet fel a kérdés: mit is tekinthetünk sikernek? Véleményünk szerint csak akkor lehet sikeres egy adott térség természetvédelme, ha az a helyi társadalmi és civil életbe is szervesen beépül, és ezáltal unokáinknak megadatik az a lehetőség, hogy azokat a fényképfelvételeket elkészíthessék, melyeket itt most Önöknek mutathatunk be.

a szerk.

A kultúrtáj szépsége (J. T.)

A Hanyi-ér partjára települt Átány község már ősidők óta lakott, régészeti leletek a honfoglalásig nyúlnak vissza. A kedvező települési viszonyok révén a történelem viharait is sikerült mindig átvészelnie. Ezt igazolja az is, hogy az 1910-es népszámláláskor a 2800 lakost vettek számba. Az „átányi gazdálkodás” ma már fogalomvá vált néprajzos körökben szerte az egész világon. Fél Edit és Hofer Tamás a nehéz 1950-es években kezdte el feldolgozni a település tárgyi, anyagi és szellemi kultúráját. Munkájukat, mely a szövetkezeti elötti paraszti világ kiváló feldolgozása volt, külföldön publikálták, így munkájuk Chicagóban, Göttingenben és Koppenhágában, angol és német nyelven vasos kötetekben látott napvilágot. A területek akkori hasznosítása, a rét- és legelőgazdálkodás ismerete nagyban segítheti a változó világban a védett területek kezelési irányelveinek kidolgozását is. Szerencsére Átány korábbi gazdálkodásáról is rendelkezünk írásos emlékekkel. Kitaibel Pál botanikus polihisztor 1796-ban az első máramarosi útja során a település kendertermesztését és feldolgozását emelte ki. Ezt a tevékenységet a Hanyi-ér és mellékvízeinek közelsége nagyban segíthette.

Átány határában megtalálhatók nagy kiterjedésű gyepterületek, melyek között a Nagy-fertő környékén találhatók a természetvédelmi szempontból legértékesebbek. „Fertőnek” azon időszakos vízborítású mocsarakat nevezték, melyek tavasz végén, nyár elején kiszáradtak. Ezek a gyékényes mocsarak az egykor kiterjedtebb sertéssel történő legeltetés színhelyei voltak. Már a II. katonai felmérés térképe lefolyástalan nyílt vízként ábrázolja a Nagy-fertőt, ma inkább a mocsári vegetáció dominál, tavasszal nagyobb nyílt vízüfoltokkal. Az elmúlt időszakok száraz periódusai, illetve a mocsáron átvezetett olajvezeték kedvezőtlenül hatottak a terület ökológiai állapotára. A Nagy-fertő szomszédságában több mocsár is volt, esetükben már csak a térképek topográfiai névanyaga utal, például Viski-fertő, Király-fertő, Szőke-fertő, Kelemen-fertő és Gazsi-fertő.

A Nagy-fertőt enyhén szikesedő löszgyepek veszik körül, a legelőkön bőven teremnek azon fajok, melyek a legelő állat rágásához, tiprásához alkalmazkodtak, úgymint a szúrós tövises iglice, az ördögcsékerként ismert mezei iringó és az igen dekoratív bókó bogáncs. A löszös gyepekben virágzási időben egy igen illatos, mirigyekkel bővel ellátott rózsaféle díszlik, a rozsdás róza, mely az Alföldön viszonylag ritkán mutatkozik. A mocsarak peremzónájában szikéseket találunk, majd általában szikes rétekkel kezdődik a mocsári övezetesség. Ennek a sávnak a jellegzetes faja a sziki hernyópázsit, melynek virágzata apró, egymásra torlódo hernyókra

emlékeztet. A növénymentes felszíneken letörpült egyéves iszapnövényeket találunk, melyek kihasználva a friss iszapfelszínt gyorsan kicsiráznak, szárba szöknek, majd termés után sok magot szórnak, várva a következő kedvező alkalomra. Ehhez a nagyon specializálódott növényi csoporthoz tartozik a törpe iszaprojt, az alacsony fűzény, a heverő tócsahúr és a védett pocsolyalátanya. A gyékényes, tavikákás, harmatkásás, fehér tippas mocsarakban tenyészik a **kisfészekű aszat**, mely pannon bennszülött faj, így védelme, megőrzése alapvetően hazánkra hárul (a világállomány jelentős része Magyarországon van). A Hevesi-síkon nagy állományai élnek a fajnak, az átányi Nagy-fertőben is stabil állománya él. A fajra jellemző az egyes évek között mutatkozó jelentős egyedszámbeli különbség. A közönséges mezei aszathoz képest jóval magasabb növekedésű, gyakran kétméteres hajtásokat is fejleszt. Tő- és szárlevelei erősen tövisesek, utóbbiak a száron hosszan lefutók. A sátorozó virágzatban halványlila pártájú virágok találhatók. Utóbbiak fészekörve jóval kisebb mint a rokon fajoké (a faj innen kapta magyar és tudományos nevét is). (S. A.)

Kisfészekű aszat (P. B.)

Fiatal parlagi sas (K. A.)

A térségben egyedüli módon a település külterületi határa két különálló tömbként rajzolható meg. Egyik a belterületet közvetlenül körülölelő határrés, a másik a Tepély-pusztá, ami ettől keletre, a mezőtárkányi határt mellett található. Besenyőtelek lakossága a távolabbi múltba is visszavezethető módon a külterjes állattartással szemben inkább a szántóföldi művelést részesítette előnyben, ami döntően meghatározta külterületének természeti és táji arculatát. A legeltetési állattartás szinterei, illetve azok még napjainkban is fellelhető elemei jobbra a távolabbi határ részen megtalálható, a természetközelség jegyeit viselő gyeppragmentumok voltak (pl. Tomonóczi, Nagy-rózsás). A természetközeli növénytakaró és élőhelyek viszonylagos alacsony területi aránya ellenére is több, kiemelt jelentőségű természeti érték lelhető fel ebben a térségben, így rendszeresen előfordul a tűzok, de költ a kerecsensólyom és a parlagi sas is.

Természetességi állapota, kiterjedése és hasznosítása miatt is a térség különleges színfoltja a Disznós-kert, valamint a Rátkai-erdő, ami számos erdei és/vagy az erdőhöz valamely életciklusában kötődő faj (pl. fekete gólya) otthona, de szerepük nyilvánvalóan megmutatkozik a nagytestű ragadozó madarak térségben tapasztalható nagyszámú megjelenésében is.

A természeti arculat és a földhasználat területén jellemző sajátos adottságok (pl. intenzív vadgazdálkodás), valamint a Tisza-tó közelsége lehet magyarázata annak, hogy a Hevesi-síkon telelő sasok legnagyobb számú csoportosulása ehhez a területhez, Besenyőtelek határához kötődik. A már két évtizedre visszanyúló téli sasszámlálás eredményei szerint a Hevesi-sík a Kárpát-medencében tele-

lő sasfajok egyik kedvelt telelőhelye. Legnagyobb számban a legnagyobb testű európai ragadozó madár címet viselő rétisas fordul elő, melynek példányai részben a hazai állományból, részben pedig Európa északi részéről származnak. A rétisas magyarországi állománya a 1980-as évek elejére mindössze 10 párba zuhant vissza, de a védelmi intézkedéseknek köszönhetően mára az ország számos pontján újra megtelepedett és folyamatosan foglalja vissza korábban elhagyott költőterületeit. Évjárattól függően nálunk 25–50 példány rétisas tel, melyek közül feltűnően sok a besenyőtelki határ részen, Tepély-pusztán csoportosul. Hasonlóan nagy számban képviselteti magát a Hevesi-síkon egyébiránt fészkelőként is jegyzett **parlagi sas**. A múlt század utolsó évtizedeiben a parlagi sas hazai állománya is átesett egy kritikus hullámvölgyön, sokáig csak a középhegyeségi erdőkben költött, de napjainkra az Alföld számos pontján, így a Hevesi-síkon is újra megjelent, mint fészkelő. Azonban továbbra is sérülékenyek itélhető állományát elektromos vezetékek okozta pusztulások és a napjainkra drasztikus méreteket ölt mérgezések tizedelik. Általában az öreg madarak télen is a fészkelőhely közelében maradnak, de a kóborló, telelő fiatal madarak közül sok megfordul ebben a régióban. Sokkal ritkább, de azért rendszeres és szintén ehhez a térséghez köthető a szirti sas fiatal egyedeinek megjelenése is. A szirti sas jellemzően a Kárpátok ragadozó madara, hazai fészkelő-állománya csak néhány párban mérhető.

Nyilvánvalóan a térség korábban ismertett sajátosságainak megőrzése az egyik záloga annak, hogy ezek a kiemelt természeti értéket képviselő ragadozó madarak a jövőben is ilyen nagy számban keressék fel vidékünket. (B. P.)

Boconád település a Hevesi-homokhát és a Gyöngyösi-sík kistájak átmeneti sávjában fekszik. Amíg a település határának keleti részén a Heves–Alatka műút mentén kavics, és homokbányák sora utal a Tarna folyó egykori építő munkájára, addig ettől nyugatra már jóval tagolatlanabb a felszín. Jobbára a kötöttebb talajok uralkodnak, jelentős a szántóterületek aránya. A változatos felszínt antropogén eredetű felszíni formák is tagolják, melyek közül kiemelkedik a Nagy-halom, a maga 106 méteres magasságával. Valószínűleg egy egykori garadabucka „megrakásával” emelhették ki a halmot. Sajnos a halom a régi térképek tanulsága szerint az elmúlt évszázadokban nem kerülhette el a beszántást, a szántóföldi művelést. A topográfiai térképek tanulmányozása alapján nagyüzemi gyümölcsösként is hasznosították a területet, a jelenlegi parlagterületen a növényzet visszatepedése megindult, elsősorban tágtűrűsű szárazgyepi fajokkal, pl. homoki aszuszegfű, vajsínű ördögyszem, csattogó számóca és hasznos földitömjén. A növényzet természetes visszaalakulása mindenképp kedvező, mivel a talajfelszín bolygatásával járó művelés, a szántás évtizedek, évszázadok alatt teljesen lepusztíthatja e kultúrtörténeti szempontból is igen értékes élőhelyeket. A halom táji környezetében a mélyedésekbe a kedvező csapadékválasztású években enyhén szikesedő mocsárréti foltok alakulhatnak ki, melyekben az ősi szikespuszta mocsarak képviselői is fellelhetők, például sziki ősziróza, sziki hernyópázsit és kigyófarfű.

Két olyan természeti érték is említést érdemel a településsel kapcsolatban, mely az ember tájtalakító munkájával hozható összefüggésbe. Talán nem ismert mindenki számára, hogy a falu központjában álló Szelezky-kastélyon kívül a település külterületén is volt egy kastély, a Gosztonyi-kastély, melyet teljesen elbontottak. A Boconádról északra, Tarnabod felé vezető műútról ágazik le keleti irányba egy szélesebb dűlőút, mely az egykori kastélyhoz vezet. A kőépületeket, illetve ennek maradványait hibába keressük, teljesen elhordták. A kastély meglétére az egykori park, illetve ennek fái emlékeztetnek. A hatalmas, kiszáradófélben lévő kocsányos tölgyek mellett, számos egyéb kultúrmaradvány fa- és cserjefaj is fennmaradt. Sajnos a park igen rossz állapotban található, idegenhonos fajok (például fehér akác, bálványfa) vették át az uralmat. Mint egykori kultúrtörténeti és dendrológiai érték helyi védettségben is részesült a terület.

Talán még kevesebben gondolnák, hogy a belterület szomszédságában található kocsányos tölgy telepítések, ültetvények is rejtgetnek természeti értékeket. A terület kultúrstyeppe jellegéből fakadóan az erdők képe némileg idegen, az erdőszűltség csak az utóbbi évtizedekben növekedett

Kardos madársisak (S. A.)

a térségben. A szántók, legelők helyére telepített kocsányos tölgyesek – melyek sok esetben 40–50 éveseknél nem idősebbek – számos érdekességet rejtene. Ismert a kosborfélék „jó betelepülő” képessége, melynek következtében új területeket is képesek meghódítani. Ennek a jobbára fátlan pusztának a benépesítése, az erdők kis kiterjedése és aránya ellenére sem okozott nekik gondot. Boconád határában leggyakoribb a **kardos madársisak**, mely egyes években a szegényes aljnövényzetű tölgyes foltokban több százas állományt képez. Virágzása május közepére – végére esik. A növény átlagosan 20–40 centiméter magas, virágzatában 8–20 fehér virág található. Szárlevelei lándzsásak, szálas lándzsásak (jellegzetesen „kard-alakúak”), mely alapján jól elkülöníthető a másik régiós szinten, hasonló élőhelyeken előforduló fehér madársisaktól. Utóbbinak levelei tojásdadok, jóval rövidebbek. (S. A.)

Telepített nyaras (S. A.)

Nagy szikibagoly (J. Á. Cs.)

A Dormánd község határában található Nagy-Hanyi-pusztán a régió egyik legnagyobb, többé-kevésbé összkiterjedésű védett gyepterülete.

A Hanyi-érrel és a természetes mezsgyékkel mozaikolt, de viszonylag egy tömbben megmaradt gyepterületek igen változatos élővilág fennmaradását tették lehetővé. Itt a szikes gyepek többféle típusa megtalálható: a padkás szikesek, a mézpázsitos szikfokok és az ürmös- illetve cickóros füves puszták egyaránt. A térség legértékesebb sziki magaskórósa is itt található meg. A sziki erdőpuszta-rét jellegzetes növénytársulás olyan védett növényfajokkal, mint az ernyősvirágzatú sziki kocsord, a réti ősziróza, a macskahere és a fátyolos nőszirm. A löszhátak egy része elkerülte a beszántást, ezeken igen gazdag lösznövényzet tenyészik. A Janka-társóka itt található erős állománya alföldi léptékben is kiemelkedő. A területen a szántóföldi gazdálkodás mellett, szarvasmarha-legeltetés, illetve kis mértékben kaszálás a legelterjedtebb kezelési mód. A területre és környezetére jellemző az intenzív mezőgazdasági hasznosítás, melynek kedvezőtlen hatásai negatív kihatással vannak ezen értékes gyepterületekre. A Nagy-Hanyi legkiemelkedőbb természetvédelmi értéke mégsem a növények közül kerül ki, hanem a rovarok közül.

Egy ritka lepkefaj, a **nagy szikibagoly** Magyarországon legszebb éjszakai lepkéi közé tartozik, feltűnő, változatos színe és nagy mérete miatt. A legnagyobb és legerősebb

populációi Magyarország területén, az Alföld keleti részén élnek. Szaggatott elterjedésű faj, Európa síkságain élőhelyeinek nagy része eltűnt. A Kárpát-medencében jellegzetes élőhelyei a szikespusztai tölgyesek tisztásainak enyhén szikes rétei. A nagy szikibagoly augusztustól november elejéig éjszakánként repül, a rajzás csúcspontja október első két hetében van. A nőtények általában nem a sziki kocsordra, hanem mindig valamilyen erős szálú fűféle levélhüvelyébe petéznek. A lepkefaj pete formában tel el. A hernyócskák a következő év áprilisának végén, májusának elején kelnek ki, kezdetben a tápnövény fiatal hajtásain, illetve a szárában élnek a föld felett. Ezt követően lefűrkézik magukat a növény gyökérzetébe, és ott fejlődnek (ún. endofág életmódot folytatnak) egészen augusztus végéig, szeptember elejéig. A hernyó a tápnövény – olykor csuklónyi vastagságú – karógyökerét rágja a talajban. Ürülékét időnként egy függőleges járaton keresztül a talaj felszínére löki, ami a tápnövény tövének kisebb-nagyobb sárgásfehér (gyakran talajjal kevert) halmocskaként jelentkezik. Ez a rágásnyom a kocsordos állományokban mindig a lepkefaj jelenlétét bizonyítja. A hernyók augusztus és szeptember folyamán a föld alatt bábozódnak be.

A nagy szikibagoly állatföldrajzi jelentőségénél fogva hazánkban fokozottan védett, több nemzetközi védettségi listán is szerepel, a Natura 2000 területi kijelölések során az egyik fontos jelölő faj volt. A hazai populációk ma mindenütt kis területű élőhelymozaikokra szorultak vissza, holott a faj elterjedése egykor jóval összefüggőbb lehetett. Elsősorban az élőhelyek megszűnése, a tápnövény-állományok csökkenése, a nem megfelelően ütemezett kaszálás, a kora tavaszi égetés veszélyezteti a fajt. A Bükk Nemzeti Park Igazgatóság működési területén az utóbbi években több új lelőhelyről is előkerült, de legerősebb állományai a Hevesi-síkon találhatóak. A Kerecsend és Dormánd község határában lévő populációk országos viszonylatban is jelentősek, de a Poroszló és Nagytűt melletti gyepekben is található a fajnak egy-egy kisebb, sérülékenyebb állománya. Ezek az Alföld északi részén található élőhelyek gyakran csupán néhány tized hektárnyi területet jelentenek: gyeptelvények, árokparton, csatornaparton. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy az ilyen jelentéktelennek tűnő kis területeken lévő sziki kocsord állományok nagyon fontosak a nagy szikibagolylepké számára, mert a faj terjedésében, illetve a populációk közötti kapcsolattartásban jelentős szerepet játszanak. Ezek megőrzése a lepkefaj fennmaradása szempontjából fontos természetvédelmi feladat. (K. P.)

A farmosi határ múltbeli természeti jellemzőit vizsgálva elmondható, hogy a földhasználat vonatkozásában a szántóföldi művelés és a gyepterületek használata sokáig egyenlő arányban volt jellemző. A természetközelséget megjelenítő füves területek három nagy tömbben maradtak meg a határ különböző részein (pl. Szőke-pusztá, Erzsi-liget pusztá), míg a szántóföldi hasznosítás főként a település köré összpontosult. A XIX. század közepén már a fent említett gyepek nagyfokú fragmentációja tapasztalható, miután azok magasabb, termékenyebb térszínein folyamatosan megjelentek, majd egyre inkább egybefüggő területeket alkottak a szántóföldek. A település külterületét a határán átfutó vonalas élőhelyek és a fás vegetációk viszonylagos magas területaránya jellemzi. Az előbbi esetében több vízfolyásról, így a Rima-, a Laskó- és az Eger-patakról, valamint a Csörsz-árok még napjainkban is fellelhető szakaszairól van szó. A Csörsz-árok („Csiszárka”) a IV. században, feltehetően védelmi céllal épült avar eredetű földsánc-rendszer, ami a település határában, annak északi részén futó Rimától indulva majdnem egészen a Laskó-patakig húzódik. Sajnálatos módon, az intenzív táj- és földhasználat következtében napjainkra már csak nagyon rövid szakaszai maradtak meg a terepen is felismerhető formában. A település határában részben az előbb említett vízfolyásoknak köszönhetően, de egyéb, ezektől független határrészekben is mindig is viszonylagosan

Hím töviszúró gébics (J. T.)

Tojó töviszúró gébics (J. T.)

magasabb volt a fás vegetációk területaránya (lásd. Erzsi-liget pusztá). Ezek a vegyes fajösszetételű fás- és cserjés élőhelyek számos madárfaj között a **töviszúró gébicsnek** is otthonául szolgálnak.

Ez a napjainkban még viszonylag gyakran mondható, de nemzetközi viszonylatban mégis jelentős madárfaj, a Hevesi-sík egyik karakterfaja. Életmódja és habitusa ellenére rendszertanilag az énekesmadár-alkatúak közé tartozik. Erős, a végén visszahajló csőre ragadozó életmódra vall, és bár táplálékának zömét az ízeltlábúak (főként sáskák, cserebogarak) teszik ki, ritkán gerinceseket is zsákmányol. Névadó sajátossága, hogy bőséges táplálékforrás esetén elejtett zsákmányát gyakran valamilyen tövisre szúrja.

Elterjedését tekintve Európában, Skandinávia északi területeinek kivételével mindenütt, Ázsiában pedig Szibériáig terjedően költ. Magyarországon szinte minden bokrokkal, cserjékkel tarkított élőhelyen előfordul, legyen az legelő, gyümölcsös vagy éppen vasúti töltés.

A töviszúró gébics a régióban, azon belül a farmosi határban fészkelő állomány nagysága révén a Hevesi-sík Natura 2000 terület (különleges madárvédelmi terület) jelölőfaja. Állományának megőrzésének egyik legfontosabb feltétele (amire hazánk a Natura 2000 területek kijelölésekor nemzetközi kötelezettséget is vállalt) a például Egerfarmos határára is oly jellemző fás-bokros élőhelyek megővése. (B. P.)

A Hevesi-sík északi részének egyik legkiterjedtebb pusztája a Dormánd és Erdőtelek határában található Nagy-Hanyi-, melyhez a 33-as műút alatt közvetlenül kapcsolódik a Kis-Hanyi-pusztá is. A terület már ősidők óta lakott, melyet írásos források is említenek „Hanyi”, „Han” illetve „Hon” nevekben. A Hanyi-ér folyása mellett értékes régészeti leletek is előkerültek, többek között ismertté vált az egykori X. századi telep temetője is, a Hanyi-ér jelenlegi nagy kanyarulatában. A középkorban a kis telepek egyesülésével alakulhatott ki Nagy-Hanyi (Nagyhanyi), mely az 1596. évi török hadjárat során pusztult el. A település külterületének északi határát a Csörsz-árok képezi, ahol Felső-telek néven a török időkig település is állott. A környezeti adottságok mind a szántóművelésre, mind a külterjes állattartásra ideálisak voltak, illetve az élővíz közelsége a Hanyi-ér (egykori Ős-Laskó meder) is kedvező gazdálkodási hátteret biztosíthatott. Ez a természeti kép jelentősen mára sem változott meg, a legelő-területeken az állattartás révén a természeti értékek is fennmaradhattak. A gyepek jelentős részét a vízjárásnak kevésbé kitért magasabb hátakon kialakult löszgyepek, löszlegelők képviselik, melyekhez mélyebb fekvésben kisebb mocsarak, mocsárrétek kapcsolódnak. A belső lefolyástalan mélyedések peremén szikes gyepek alakultak ki, sok kamillával, sziki őszirózsával, bárányparéjjal. A Hanyi-ér mentén kisebb gyékényes-nádas mocsarak, hínárnövényzet is fennmaradhatott. Maga a Hanyi-ér forrása a település belterületén, az égerláp területén található. Sajnos az égerláp növényzete erősen leromlott, azonban a kistáj területén ritkaságnak tekinthető mézgás égerekből álló liget látványa így is megkapó. Az égerláp, illetve az ehhez szervesen kapcsolódó arborétum is védett terület. Dr. Kovács József egyetemi tanár és nevelt fia József legfőbb érdemének tekinthető, hogy az Alföld egyik legszárazabb területén sikerült örökzöldekben is gazdag élőfa-gyűjteményt kialakítani.

A Nagy-Hanyi löszgyepjei erősen magukon viselik a hegylábperem (Bükkalja) közelségét, mely leginkább közep-hegységi jellegű löszsztyepp és erdősztyepp fajok előfordulásában mutatkozik meg. Ezen fajok közül kiemelhető a Janka-tarsóka, a macskahere, a homoki gurgolya és a kiterült pimpó. Az enyhén szikesedő, sok esetben mocsárrét sztyeppesedésével kialakult gyepek feltűnő ritkasága a korcs- vagy **fátyolos nőszirm**. Előbbi nevét onnan kapta, hogy a magház csúcsi része meddő, terméketlen. A szár rendszerint több virágú, a buroklevél a felső levéllel együtt zöld. Virágai feltűnően szépek, a lepel halványlila, lilás-kék, ibolyás érezetű, középen sarga sávval, a kerti íriszekkel szemben nem szakállas.

Fontos a szegélyek megőrzése is (J. T.)

Növényünk május végén, június elején virágzik, ekkor gyakran láthatók a lepelleveleken táplálkozó bundásbogarak. A 30–80 centiméteres szárnál rövidebb levelei keskenyek, enyhén kard alakúak. Kóro állapotban is sokáig felismerhető, a toktermés élei csőr alakban kihúzódtak. A hasonló, inkább láprétekhez köthető szibériai nőszirm nem fordul elő a régióban. A fátyolos nőszirm a nemzetség többi tagjához hasonlóan mérgező, így a legelő állat kerüli. A kaszálással történő gyepezéshez is jól alkalmazkodott. Hazánkban a gyakori mocsári nőszirmon kívül az összes többi nőszirmfaj védett. (S. A.)

Fátyolos nőszirm (P. B.)

Macskahere (S. A.)

Talán kevésbé ismert, de Erk a török uralomig (1526-ig) a megye egyik legnépesebb települése volt a régióban. Sorsa a szomszédos településekhez hasonló: fokozatos elnéptelenedés, pusztulás majd ismételt benépesülés az 1710-es évektől. A község külterületi részén a tanyás település itt is jellemző volt. Bár térképes előfordulása nincs, de a település mai határából ismeretes egy egykori „Győ” (vagy „Agya”) megnevezésű település is, mely jól lokalizálható a Kis- vagy Holt-Tarna folyása és az Erki-halom közötti területen Zaránkkal határosan. A török korban 1549-re pusztasággá vált, mely nem is népesült be már később a történelem folyamán. A település déli határa már a Jász-Nagykun-Szolnoki megyehatárhoz illeszkedik, amely egyben tájhatárt is képez, a Hevesi-homokhát (a Tarna hordalékkúpja) felé. Ezen a területen a hevesi határrúttal párhuzamosan egy kis foltban kékperjés kaszáló maradt fenn, melyet a Hevesi-síkon csak itt ismerünk. Egykor kisebb kékperjés láprét lehetett ez, mely a lecsapolások miatt ma inkább kaszálórét állapotot mutat. A nem kezelt fűzfabokros részen a növényfajok jobban fenn tudtak maradni, melyek közül kiemelhető pár olyan faj, mely a kékperjésekhez köthető, úgymint a magyar kékperje, a

réti- és a deres sás, a sziki cickafark, a bársonykerep és a szürkekáka. Kis kiterjedése ellenére mindenképp védendő élőhelytípusnak tekintendő!

A löszgyepek bár kiterjedésben elmaradnak a pusztafogacsi részen a tarnaméri községhatárban található gyepek kiterjedésétől, azonban fajkészletük nagyban hasonlatos. A gypalkotó füvek alkalmazkodtak a legeltetéssel gazdálkodáshoz, taposástűrők és általában vagy apró bokros szálkás töleveleket viselnek, mint a csenkesz fajok (l. barázdált- és veresnadrág csenkesz) vagy szőrösök (l. csillagpázsit és fenýrfű), melynek révén az állat kerüli a fogyasztásukat. A növényi túlélési stratégiák részét képezi az is, ha a növény mérgező. Ehhez a típushoz tartozik a nyár közepén virágzó feltűnő virágzatú jácintfélékhez tartozó nyúlánk sárma v. madártej is, mellyel leginkább mezsgyékben, szántószegélyekben találkozhatunk. A sármafélékhez hasonlóan gumós gyökerével tud fennmaradni egy igazi sztyeppnövényünk is, a **macskahere**. Ahol ez a növény az Alföldön előfordul, ott a botanikus szakember az egykori löszterületek sztyepp- és erdőssztyepp területek maradványát köszönti benne. Szerencsénkre ez a faj is nagy „túlélő”, a mezsgyéken tartósan fennmaradhatott, ahonnan kedvező területhasználat esetén a környező szárazgyepeket, cserjéseket benépesíthette. A Hevesi- és a Gyöngyösi-síkon szerencsére még sokfelé találkozhatunk állományával, a hegylábperemi területek tipikus fájának tekinthető. Erk külterületén a Kárász-csatorna rézsújében több ponton is előfordul. Maga a növény igen dekoratív, 80–150 centis magasságot ér el. Vastag gumójából számos hajtást hoz, így sajátos telepet képez, melyet jellegzetes szíves vagy füles vállú háromszögletű töleveleiről könnyen fel lehet ismerni. Az ajakosvirágúak családjába tartozik, így a négyélű száron fejlődő virágzatában, a murvalevelek hónaljában tipikus rózsaszínes ajakos virágok fejlődnek. **(S. A.)**

Törpészender (L. Gy.)

Füzesabony területe már az őskorban is lakott volt, az ezt bizonyító leletanyagot ma a Nemzeti Múzeumban őrzik. Füzesabony-Gubakút és Pusztaszikszó mellett neolitikus településeket tártak fel a régészek. Később kelták és szarmaták is laktak. A települést 1261-ben, „Obon” alakban említik először, amikor IV. Béla király megerősítette az egri püspökséget, „az egri völgy falvainak, közöttük Füzesabonynak, a szent királyok óta élvezett birtokjogán”. Füzesabony a Hevesi-síkon, az Eger és Laskó patakok között terül el. Az ártéri részekben ahol egykoron a Tisza és mellékvei (Eger-patak, Laskó) jártak, fűz- és nyárligetekkel mozaikszerűen váltakozó mocsárvilág tenyészett. Mára a Tisza szabályozását követően fokozódott a sztyeppesedés, a talajok szikesedése. Ehhez járult hozzá később a Laskó medrének szabályozása is. A mocsarakat lecsapolták, helyükön csatornákkal szabdaltnak intenzív szántóföldeket találunk. A Hevesi-ártér mocsárvilágának növény- és állatfajai közül sok még ma is dacol a drasztikusan megváltozott körülményekkel, másodlagos élőhelyeken, csatornapartokon, töltésoldalakon tenyésznek tovább.

A Füzesabony határában fekvő Denár a térség egykori kékperjés kiszáradó mocsárértéinek kis elszigetelt maradványa. Mára a terület felkerült az országosan védett lápok listájára. A Laskó-patak Szűcs határában ered, s Bátor, Egerbakta, Egerszalók, Demjén, Kerecsend, Füzesabony, Mezőtárkány községek mellett elhaladva, Sarud fölött ömlik a Tisza-tóba. Vízhözama igen csekély, főleg azóta, hogy Egerszalókon víztárolót építettek. Medre évtizedek óta nem volt karbantartva, ami árvízvédelmi szempontból kevésbé szerencsés, viszont természetvédelmi szempontból maga a Laskó-patak, illetve a Laskó mentének nádasai, fűz ligetei, magaskórós növénytársulásai számos ritka növény- és állatfajnak biztosítanak menedéket és értékes élőhelyet. A főleg dombvidéki elterjedésű, nevének megfelelően ténylegesen hatalmasra növő óriás zsurló szép összefüggő szőnyeget borít az Eger-csatorna mellett. A patakot kísérő magaskórósok egyik legkiemelkedőbb természetvédelmi értékét egy ritka lepkefaj, a **törpészender** itteni előfordulása jelenti.

A szenderfélék családjába tartozó faj könnyen felismerhető, hazánkban az egyik legkisebb termesztő szender. Elűlő szárnya csipkés, alapszíne zöld, középtére sötétebb, hátulsó szárnya sárgás színű, széles fekete szegéllyel. Euroszibériai elterjedésű faj, de mindenütt lokális. Hazánkban szóróványosan mindenütt megtalálható, a sík- és dombvidékek egyes pontjain, kisebb vízfolyások mentén gyakoribb is lehet. Két fő élőhelytípusa eltérő élőhelyigényű tápnövényeinek előfordulását is tükrözi. Az egyik élőhelye a sík- és dombvidéki

vízfolyásokat és állóvizet szegélyező magaskórós-bokorfűzes, ahol a hernyó tápnövényei fűzikefajok; míg a másik élőhelye száraz, elgyomosodó bokros erdőszegélyek, parlagok, ahol hernyójának a parlagi ligetszépe a tápnövénye. Egyetlen nemzedéke van, mely április végétől június közepéig repül. Az imágók csak rövid ideig repülnek a szürkületi időszakban, egyrészt naplementekor, másrészt napfelkeltekor. Gyors repüléssel látogatja a virágokat. A mesterséges fény erősen vonzza. Apró, zöld petéit egyenként helyezi a tápnövényre. Kifejlett hernyója barnásszürke, olykor zöld, homályos háti rajzolattal. Oldala világosabb, rajta hét fekete ferde sáv van. Szarva helyén sárga, sötét közepű folt található. Talajrepedésekben bábozódik. Vörösbarna bábjának feje és potroha sötétebb színű. Báb alakban tel el. Ritkaságánál fogva védett, több nemzetközi egyezmény is jegyzi (Berni-egyezmény, élőhelyvédelmi irányelv). A Vörös Könyvben pedig potenciálisan veszélyeztetett fajként szerepel. **(K. P.)**

Ágás békabuzogány (S. A.)

Gyurgyalag (J. T.)

Heves város környezetének természeti képére jellemző változatosság alapvetően arra vezethető vissza, hogy az két kistáj, a Hevesi-homokhát és a Hevesi-sík határán fekszik. Gondoljunk csak az Ötödészre és például a Dobó-tagi legelőre és megértjük, hogy az eltérő talajtani adottságok mennyire különböző természetes növénytakarót eredményeznek. Ez a fajta kettősség a régmúltban még inkább szembeötlő lehetett, nemcsak a természetes növénytakaró mainál nagyobb területi kiterjedése miatt, hanem mivel az már a táj- illetve földhasználatban is megmutatkozott. Amíg a település határának északnyugati részére jellemző homoktalajon hamar megjelentek a szőlőskertek, majd később a különböző zöld-ségkultúrák, addig a Hevesi-sík vidéke sokáig legelőként hasznosult, de napjainkra a szántóföldi növénytermesztés fő színtere is ez határrész lett. Heves számos történeti leírásban megjelenő jellegzetessége volt közvetlenül a település nyugati határában lévő erdő, amelynek mérete a 18. században még elérte a 900 hektárt, de a következő évszázadra gyakorlatilag elpusztult.

A lakosság számának növekedése természetesen magával hozta a határ egyre nagyobb arányú művelésbe vonását, így mára a hevesi határ a tipikus kultúrtáj jegyeit viseli magán. Ebben a tájban a különböző gyepek kisebb-nagyobb fragmentumai őrzik még a természetközelséget és nyújtanak élőhelyet számos természeti értéknek (pl. Dobó-tag, Bika-nyilas), de mindezek mellett az átformált és intenzíven hasznosított tájban is találhatunk még egy-két ékkövet. A Hevesi-homokhát területén a talajtani adottságoknak köszönhetően homok-, sóder- és kavicsbányák hosszú láncolata alakult ki (és még napjainkban is formálódik). Az Ötödész-től Alatká-pusztá mentén egészen Kál határáig terjedő homokbányák partfalai költésre alkalmas helyként szolgálnak a színpompás gyurgyalag és a partifecske számára.

Pipacsos rét (S. A.)

A **gyurgyalag** megjelenését és életmódját tekintve a hazai madárfauna különleges faja: ez a tropikus színekben pompázó madár földbe vájt hosszú üregben fészkel. Költőterülete Északnyugat-Afrikától az Urálig, Ázsiában Kis-Ázsiától egészen a Kázmírig terjed. Európában elsősorban annak déli részén, a Mediterráneumban általánosan elterjedt, de a Balkánon és a Kárpát-medencében is jelentős állománya él. Magyarországon a középhegységi zárt erdők kivételével szinte bárhol megtelepedhet, ahol nyílt területen költésre alkalmas, napsütötte, déli kitettségű laza talajú falat talál. Állománya a 60-as években tapasztalt jelentős visszaesést, majd egy mérsékelt emelkedést követően napjainkban stabilnak mondható, de a veszélyeztetett tényezők állandó, folyamatos jelenléte miatt ugyanakkor sérülékeny is.

Jellegzetes fészkelőhelyei a nyílt területeken lévő löszfalak, a hazai állomány több mint fele működő vagy felhagyott homokbányákban költ, de megtelepszik folyók mentén, kisebb anyagnyerő gödrök vagy éppen utak partfalaiban is. Az arra alkalmas falakban 100–200 cm hosszú (mély), végén kiöblösödő járatot készít, ahova tojásait rakja.

Madarunk közismert, népies neve méhészmadar, ami egyik kedvelt táplálékára utal, és valóban a költőhelyek közvetlen szomszédságában nem célzerű méhcsaládokkal települni, de természetesen életmódja nem a méhészek megjelenéséhez igazodik. Fő tápláléka repülő rovarokból, elsősorban hártájszárnyúakból (darázs, méh, szitakötő) kerül ki, amit lesből kifigyelve azután a levegőben kap el.

A gyurgyalag vonuló faj, hozzánk meglehetősen későn (májusban) érkezik és viszonylag korán, augusztus második felében meg is kezdi afrikai telelőhelyre történő vonulását. Ilyenkor akár több százak csapatokba verődnek, és jellegzetes hangjukat hallatva rendszeresen feltűnnek a települések, így Heves felett is. **(B. P.)**

Zöld levelibéka (J. T.)

Hevesvezekény a környező településekhez képest mindig is viszonylag kis kiterjedésű külterületi határral bírt, viszont ezt a határt úgy a múltban, mint napjainkban is számos élőhely színesíti. Különösen a vizes élőhelyek reprezentáltsága volt magas, még a II. katonai térképezés munkái (XIX. század közepe) is több tavat jelölnek (pl. Virág-tó, Hanyi-tó), de természetesen a település jelképének tekinthető Hanyi-ér is (még korábban „Teleky Visz”) nagyjából a jelenlegi medervonalon feltüntetetésre került. Jelentős volt továbbá a gyepterületek kiterjedése, ami a legeltetési állattartás létrejöttével, míg a fás vegetációk legfeljebb fásodások, fasorok, esetleg a Hanyi-ér menti ligeterdők formájában képviseltették magukat. Mint a táj egészen, úgy a vezekényi határban is egyre inkább tetten érhetővé vált a lakosság tájalkító hatása, ami elsősorban a szántóföldek térfelnyelésében, azzal együtt a természetes élőhelyek zsugorodásában nyilvánult meg. A tavak, mocsarak, fertők lecsapolásra kerültek, a Hanyi-ér szabályozott mederbe került, a gyepek pedig gabonatermő szántóföldekké alakultak. Mindazonáltal ez a folyamat Hevesvezekény vonatkozásában nem jutott el a végletekig, az említett élőhelytípusok mindegyike – bár jelentős területcsökkenést elszenvedve, de jelen van, a vezekényi határra jellemző változatos természeti képet alkotva. A füves területek két határrészen, a Rakottyásban és a Vörös-kút-háton alkotnak nagyobb, összefüggő tömböket, de a vizes élőhelyek (fertők, mocsárrétek) maradványterületei is fellelhetők pl. a Rakottyásban vagy a Hanyi-ér fácskányosi szakaszán. A sok egyéb funkció mellett tájképi elemként is fontos erdőfoltok, fasorok, fásodások napjainkban is számos értékes madárfajnak nyújtanak fészkelési lehetőséget, de az extenzív hasznosítású szántóföldek is fontos elemei a változatos kultúrtájnak.

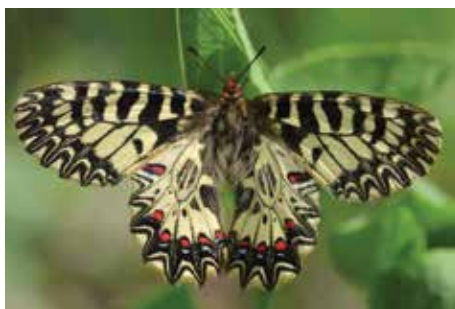

Nádas mocsár (J. T.)

A múlt század intenzív meliorációs gyakorlata miatt napjainkra leginkább megfogyatkozott élőhelyek a természetes eredetű alföldi vizes élőhelyek. A vízborítás időtartamától kezdve az eredeti növénytakaróig rengeteg tényező által befolyásolt élőhelyek térben és időben is rendkívüli változatosságot mutatnak. A gyakran csak időszakos vízborításhoz, a vizes és száraz periódusok dinamikájához, így ezekhez az élőhelyekhez leginkább alkalmazkodó állatok a **kételtűek** közül kerülnek ki. Ez az állatcsoport, melynek faj- és egyedszám viszonyai jól jellemzik, indikálják egy adott vizes élőhely természetességi állapotát. Több évre visszatekintő ilyen jellegű vizsgálatok folynak Hevesvezekény határában is, konkrétan a Rakottyás területével jegyzett fertőn.

A felmérések alapján kijelenthető, hogy a Rakottyás a térségre jellemző időszakos vízállású fertők sorában egyed- és fajszám tekintetében is az egyik legjelentősebb kételtű élőhely. Gyakran látható itt a már februárban aktív barna varangy, míg közvetlen rokonát, a zöld varangyot halk pirregése árulja el. A békakórú legnagyobb részét két faj teszi ki, így legtöbb a vöröshasú unka, és a zöld levelibéka, de évszaktól függően a sokkal csendesebb barna ásobéka is tömeges lehet. Kisebb számban, de több fajjal képviselteti magát a kecskebéka-fajcsoport, így gyakran hallatja hangát a tavi- és a kis tavibéka, de szintén ehhez a területhez kötődik a mocsári béka első bizonyított dél-hevesi előfordulása. A Rakottyás és a hozzá hasonló élőhelyek a békák mellett a kételtűek egy másik rendjének, a farkos kételtűeknek is fontos lelőhelyei, így a térségre jellemző dunai tarajos götte és pettyes götte állományok megőrzése ezen élőhelyek fennmaradása révén biztosítható. Magyarországon minden kételtű védettséget élvez. **(B. P.)**

Farkasalmalepke (L. Gy.)

Kál már a honfoglalás előtt lakott település volt. Ezt bizonyítja a régészeti kutatások során fellelt szkíta sírok és lovassírok. A község első okleveles említése 1331-ből való. Kál község különleges történelmi és természeti értéke, hogy a település határában húzódik a hazánkat átszelő Csörsz-árok egyik legszebb szakasza. „A legenda szerint Csörsz az avarok királya Rád longobárd király gyönyörű lányát, Délibábot szeretete volna feleségül. Feltételül azt szabta neki, hogy hajón kell érkeznie a leánykérésre. Csörsz egész népét munkára fogta, hogy árkot építsen a Tiszától a Dunáig, de a hatalmas munka befejezése előtt egy villám halálra sújtotta. Az Alföldet kelet–nyugati irányban keresztűszelő árok még ma is látszik.”

A Csörsz-árok ókori védőműrendszer maradványa, mely csaknem mintegy körbekeríti hazánk Alföldjét. A Duna vonalától indul nyugatról keletre, majd a Tiszát átlépve észak–déli irányba kigyózik le egészen az Al-Dunáig. Több párhuzamos ága is ismert, néhol több, egymástól 3–15 km távolságban egymással nagyjából párhuzamosan futó vonalból áll. Az árokrendszer teljes teljes hosszúságát 1260 km-re becsülik. Jelenleg a Föld legnagyobb egybefüggő földművének tekinthetjük. Mérete és alakja változó. Szélessége 3,40 és 10,40 m között változik. Mélysége 1,50 – 3,10 m. Az árokrendszer antropogén eredetű történelmi képződmény. Építését a szarmatákhoz kötik, a földmunkák készítésének idejét pedig a III–IV. század fordulójára teszik. Funkcióját tekintve a római védelmi rendszer részét képezte. A Csörsz-rendszer árokból és sáncból áll, az árkok és sáncok egymáshoz viszonyított helyzetéből következik, hogy a Duna és az árok által körülhatárolt hatalmas területet védte. Az építés korát Constantinus idejére 322–332 közé teszik, aki a római szövetségessé vált szarmatákkal építtette a sánc-árok rendszert. Ezt szarmatakori régészeti leletek bizonyítják. A Csörsz-árok legszebb szakaszai Kál,

Erdőtelek, Dormánd és Füzesabony határában ismertek. Méretére jellemző hogy néhol a Tarna és a Laskó jelenlegi medrét adja.

A mozaikos tájszerkezet miatt számos kisméretű, sérülékeny élőhely található a Csörsz-árok területén. Mivel a megmaradt részét nem szántják, rajta számos növénytársulás, ritka növényfaj maradt meg fenn. Megtalálható itt többek között a védett macskahere és réti iszalag. A Csörsz-árok egyes szakaszai kezelés nélkül is megőrizhetik természetességüket, de számos kedvezőtlen folyamat is megfigyelhető (pl. illegális szemét elhelyezés, a nád és a siskanádtippán előretörése), ami miatt természetvédelmi beavatkozásra is szükség van. A változatos növényvilág mellett gazdag a terület gerinctelen faunája is, a felmérések során számos ritka rovarfaj került elő. Ezek közül talán legjelentősebb a **farkasalmalepke**. A Kárpát-medencétől a Balkán-félszigeten át Kis-Ázsia nyugati feléig elterjedt, melegkedvelő faj, amelynek Kárpát-medencei populációi képviselik legészakibb és egyben legnyugatibb kolóniáit. Hazánkban sík- és dombvidéken mindenütt előfordul, eredeti élőhelyei a farkasalmában gazdag, üde cserjések és ligeterdők. Mivel hernyójának tápnövénye a farkasalma ártereken, dűlőutakon és szőlőkben gyomnövényként előfordul, a lepke vele együtt terjedt. Hűsvét környékén jelenik meg, általában április végétől június elejéig repül.

Bár az utóbbi években jelentősen megritkult, a Dunántúlon és a Tiszántúlon még napjainkban is szélesebb körben elterjedt. Megritkulásának oka a fölthagyt gyümölcsösök és szőlők újraművelésére, beépítésére, továbbá a jelentősen megnövekedett gépjárműforgalom okozta szennyeződésre vezethető vissza. (K. P.)

Csörsz árok (S. A.)

KÁL

KÁPOLNA

Kápolna a Tarna folyó mellett kialakult összefüggő településhálózat része, adottságai jórészt a szomszédos településekhez hasonló. A homokos talaj, a Tarna mentén egészen Feldebrőig felhúzódik a hegylábperem irányába. Ennek a tényezőnek köszönhető a dohánytermesztés felfutása a XIX. század végén. A homok talajokon kívül jó vízháztartású, gazdálkodásra igen alkalmas mezősi (csernozjom) talajok is előfordulnak, mely az emberi megtelepedés szempontjából kiemelt jelentőséggel bírt. A település, mely szintén több esetben elnéptelenedett a történelem véskorszakaiban egyházi birtok volt 1945-ig, az államosításig.

Az ősi település a ma Pusztatemplom-partnak nevezett részen, a mai falutól keletre volt. A török uralom megszűnése után a XVII. század végén újra benépesült, de már a Tarna két ága között. Bár a Tarna folyó erősen szabályozott, töltésezett képet mutat a régióban, azonban vízminősége javuló irányt mutat, melyet a víztestben található védett fajok, elsősorban halfajok jelenléte is igazol (összesen 8 faj!). Ezek közül együtt fordul elő a Tarnában az inkább hegy-, dombvidéki előfordulású kövicsik és a dombvidéki-síksági szinttájra jellemző vágócik. Mindkét, kis méretű (max. 10 centiméteres) csíkfaj a természetes mederállapotú, tiszta folyóvizek lakója. A víztest és az egykori lefűzött mederágak természetesen vízi rovarok, szitakötők, kérészek, puhatestűek számos fajának biztosítják az életfeltételeket.

A kétéltűek közül a kecskebeka a leggyakoribb, mely leginkább a tavi békák életmódját követi, mivel ritkán merészkedik távol a víztértől, és veszély esetén is azonnal ott keres menedéket. Mint általában a farkatlan kétéltűek, a kecskebeka is ragadozó, hosszú nyelvvel ragadja meg változatos összetételű táplálékát. A lefűződött medermaradványokban,

Fűrgye gyík (K. Zs.)

árkokban már a vöröshasú unka a jellemző, melabús „unkunk” kórusa a nyári esték apró csodájának számít. A Tarna mentén gyakorinak számít a vízisikló, melynek változatos éltrendjében helyet kapnak kisebb halak és emlősök is.

A Tarna egykori teraszain, melyek nem épültek be ma is értékes löszgyepeket, cserjéseket találunk, elsősorban az Avas-oldalon, az Ugrató-dombon és Lövész-gödörben számos sztyepp- és erdőssztyepp faj nagy állományai tenyésznek, úgymint a macskahere, a Janka-tarsóka, a buglyos kocsord, az olasz harangvirág, a nyúlánk sárma és az igen díszes, magasra nőző fűféle a magas gyöngyperje. Az első tavaszi melegebb napokon a napsütötte domboldalakon megjelennek a fűrgye gyíkok, melyek a gyíkfélék egyetlen képviselője a régióban. A faluhoz kapcsolódó Alsó- és Felső-rét azért is különleges, mert a száraz löszgyepek közvetlenül kapcsolódnak üde mocsárréti élőhelyekkel az egykori medermaradványoknál. Az Avas-oldalon fennmaradt szép, margarétára emlékeztető sárga virágzatú magyar zergevirág igazi kuriózumnak számít, a mátraaljai előfordulásának legdélebbi állománya tenyészik itt. A délre futó Kigyós- és a Száraz-erek, valamint a Csörsz-árokrendszerhez kapcsolódó (Felső)-Kis-árok mentén a mezsgyék megőrző szerepe is igazolódott.

Zólyomi Bálint professzor, aki az 1950-es években az eredeti, de a műveléssel elpusztult lösznövényzet rekonstrukcióját végezte a mezsgyék tanulmányozásával, állapította meg, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc jelentős csatái (pl. Kápolna, Tápióbicske, Pákozd) ebben az átmeneti hegylábperemi zónában zajlottak. Ennek oka, hogy az ármentes, ugyanakkor domborzatilag kissé tagolt nyílt táj harcászati szempontból is kedvezőnek mutatkozott. (S. A.)

Magyar zergevirág (S. A.)

A történelmi forrásokra hivatkozva Kisköre tájképi arculatának meghatározója sok évszázadon keresztül a Tisza, illetőleg maga a víz volt. Az 1700-as évek végén született térképek tanúsága szerint a település külterületének több mint 90%-át mocsarak, fertők és gyepek uralták, legfeljebb az északi, ún. várfenéki részen, a „kömlői szántóföldek” folytatásaként találunk művelt területet. Még a II. katonai térképek születésekor, a XIX. század közepén is csak elvétve, a „Kis Körrei” és a Hatház-tanya környékén sikerült művelés alá vonni területeket. A tájhasználatban, így a táj természeti állapotában bekövetkező robbanásszerű változást a folyamszabályozás hozta el, miután a lecsapolt és árvezetől mentesített területeket a kisköreiek birtokba vették.

Napjainkban Kisköre nagy kiterjedésű külterületén, természeti adottságai mellett a változatos földhasználatnak köszönhetően is számos élőhelytípus található. A természetközeli növénytakarót az intenzív művelésű szántóföldek közé ékelődő különféle gyeptípusok fragmetumai, változatos fajösszetételű facsoportok, erdőfoltok és a vizes élőhelyek különböző típusai alkotják. Ez utóbbiak között viszonylag sok mesterségesen kialakított, de a természet által lassan birtokba vett elem található (Tisza-tó, Jászsági-főcsatorna, halastavak).

Bizonyára ezen, sajátos élőhelykínálat, és talán a múlt öröksége lehet a magyarázata annak, hogy a Hevesi-sík egyébként is jelentősnek ítéltető fészkelő **fehér gólya** állományának nagy hányada költőhelyül Kiskörét választja.

Fehér gólya (J. T.)

A fehér gólya a magyar táj emblematisz madara, de emellett több más országban is hagyományosan nagy népszerűségnek örvend. Ennek ellenére Nyugat-Európa egyes országaiban a kipusztulás szélére sodródott, de a hazai állománya is a múlt század közepén felmért mennyiség harmadára csökkent. Mindazonáltal ez az állomány még mindig a világállomány 4–5%-át teszi ki, így hazánkra kiemelt szerep hárul a faj megőrzését illetően.

A fehér gólya eredetileg mocsarak ligeterdeiben, ártereken fészkel, napjainkra viszont szinte az állomány egésze beköltözött a településekre. Természetesen a települések építményei csak a megfelelő fészkelőhelyet kínálják, a fészkelj felneveléséhez szükséges táplálékforrást továbbra is a határnak kell biztosítani, ezért van jelentősége az egyes települések élőhelykínálatában megmutatkozó különbségeknek. A vizenyős területek és általában a vizes élőhelyek megléte továbbra is fontos szempont madarunk megtelepedését illetően, hiszen a kételtűek és a halak mindig is kedvelt táplálékul szolgáltak. Mindemelllett a fehér gólya szinte mindenevőnek tekinthető, a szárazabb időszakokban előszeretettel keresi fel a szántóföldeket és a gyepeket, ahol a madárfiókáktól kezdve a mezei rágszálókig szinte minden elfogyaszt.

A fehér gólya legközelebbi rokona a fekete gólya napjainkig megmaradt eredeti élőhelyén, ártereken, vizes élőhelyekhez közeli háborítatlan erdőkben költ, megőrizve a tisztas távolságot az embertől. Ez a nemes madárfaj kisebb számban, de azért rendszeresen felkeresi és használja a kiskörrei határt. (B. P.)

Kömlő első okleveles említése 1261-ben „Kumleud” névalakban történt. Területe hordalékkúp síkság, a tengerszint feletti magasság 100 méter alatt van. Legnagyobb kiemelkedései a határhalmok. A gyér lefolyású terület vizeit a Görbe-ér vezeti le. A vidék hidrológiai tengelyében a Tisza folyó halad, melyet mintegy 40 km szélességben kísér a hevesi nyílt ártér. Talajai a réti és szikes talajok. A természetes növénytakaró már csak foltoszerűen maradt meg. A nagy kiterjedésű mezőgazdasági területek mellett a szikes gyepek különféle típusai és a szikes mocsárrétek maradványai még megtalálhatók. Ezek az élőhelyek különösen értékesek, számos ritka növény- és rovarfajnak adnak otthont. Az egyik legjelentősebb természetvédelmi értéket az itt még viszonylag magas példányszámban előforduló **nagy tűzlepke** jelenti.

A nagy tűzlepke euroszibériai elterjedésű faj, amely a zonális erdőssztyeppet kísérő nedves réteken, mocsár- és lápréteken korábban egész Európában számos helyen gyakori volt. Az élőhelyeinek lecsapolása, mezőgazdasági művelésbe vonása miatt Nyugat-Európában mindenütt erősen megritkult, sőt az angliai törzsalak már a XIX. század közepén kipusztult. Magyarországon a vizes élőhelyeken, így a láp-, mocsár- és turjánréteken, ártéri nedves réteken, a patak- és folyóvölgyek mentén, valamint a csatornapartokon még általánosan elterjedt lepke. Hernyójának tápnövényei különböző lórom-fajok, elsősorban a tavi lórom, ritkábban a vízi lórom. A nagy tűzlepke a legnagyobb európai tűzlepke, az első szárny felső szegélyének hossza 18–21 mm. A hím felül csillogó tűzpiros, mindkét szárnyon keskeny, fekete szegéllyel. Az első szárnyon vékony sejtvégi folt, a hátulsón apró szegélytéri foltok láthatók. Először szárnyának fonákja halovány narancssárga, hátulsó szárnyának fonákja acélszürke, kék behintéssel a tötérben. A nőstény valamivel nagyobb, első szárnyának alapszíne inkább narancssárga, fekete foltokkal és széles, fekete szegéllyel. A hátulsó szárny fekete, csak a szegélytér szalagja narancspiros. A nőstény példányok fekete rajzolata meglehetősen változékony a hátulsó szárny piros szalagjának szélessége is változó. Az első nemzedék a legnagyobb, az utána következő nemzedékek kisebbek. Repülési idejét tekintve két nemzedéke fejlődik évente (május-június, illetve július-augusztus), egyes években harmadik nemzedéke is megjelenik (szeptember). Hidegebb helyeken csak egy nemzedéke van.

Élőhelyei a vízfolyások mente, nedves árokpartok, tocsogós kaszálók, láprétek. A Kárpát-medencében gyakorlatilag minden nedvesebb helyen előfordul, még erős antropogén hatás alatt álló területeken is, pl. csatornázott vízfolyások

Nagy tűzlepke (K. Zs.)

mentén. Az első nemzedék hímjei territóriumot tartanak, de a második és a harmadik nemzedék erősen hajlamos a kóborlásra. Ezek élőhelyeiktől igen nagy távolságokra is megjelennek. Mind a hím, mind a nőstény sebesen repül. Előszeretettel táplálkoznak ernyősvirágzatú növényfajokon.

Élettere a múlt század közepétől kezdve fokozatosan szűkül. Mára számos helyről eltűnt, de a Kárpát-medence belső területein még mindig gyakori, és helyzete nem annyira rossz, mint Európa nyugati felében. Területi védelme megoldottnak látszik a magyarországi nemzeti parkokban és tájvédelmi körzetekben. Lakott területeken is megtelepedhet, ha a vizesárkok szegélyét nem nyírják állandóan, hanem csak évente egyszer, a vegetációs időszak végén kaszálják. (K. P.)

Füzes kaszáló (S. A.)

Kompolt községet az első írásos források 1272-ben említik először. A falu egykor az Aba nemzetség birtoka volt. A község teljesen sík, vízhiányos területen fekszik, erdőterülete nincs. Intenzíven művelt mezőgazdasági területek jellemzik, az eredeti vegetáció maradványai már csak a mezőgazdasági táblák határainak mezsgyéin, és az utak menti szegélyeken maradhettek fenn. Ezek a kis kiterjedésű élőhelyek az egykori gyepek maradványait rejtik. Védett növényfajokat, mint a macskahere, és olyan ritka gerinctelen állatfajokat, mint a fokozottan védett **sztyeplepke**.

E lepkefaj itteni előfordulása minden bizonnyal Kompolt község legkiemelkedőbb természeti értéke. Előkerülésének története az 1918-ban Fleischmann Rudolf által alapított Növénynemesítő Intézethez kapcsolódik, mely jelenleg is, mint kutatóközpont (Fleischmann Rudolf Kutatóintézet) működik. Az 1950-es, 60-as években a kutatóintézet fénycsapdát üzemeltetett a kártevő rovarok előrejelzésére. A csapda lepkeanyagát a Magyar Természettudományi Múzeum (MTM) akkori híres entomológus kutatója, Kovács Lajos határozta meg. Az 1953–1964 közötti időszakból nagy meglepetésére 6 példány sztyeplepke került elő, mely akkor még az egyetlen adatsor volt e ritka lepkefaj biztos hazai előfordulásáról. E példányok azóta is az MTM lepkegyűjteményében találhatók.

A sztyeplepke a gyökérrágó lepkék családjába tartozik. Az eurázsiai sztyeppzóna jellegzetes lepkefaja, mely Ázsia nagy kiterjedésű síkságairól jutott el Kelet-Európa országaiba. E populációk önálló alfajként kerültek leírásra, amely Lengyelországból, Romániából és Magyarországról ismert. Hazánkban fokozottan védett, közösségi jelentőségű Natura 2000 listás faj. Vörös Könyv szerint aktuálisan veszélyeztetett.

A lepke életmódja kevéssé ismert, tápnövénye sokáig ismeretlen volt, a szakirodalom elsősorban a sziki ürömöt feltételezte. Azonban a legújabb terepi kutatások szerint a faj tápnövénye nagy valószínűséggel a védett macskahere. A lárvák a növény gyökerén él a talajban és ott is bábozódik. Repülési ideje július közepétől augusztus közepéig tart. A faj csak az esti szürkületet követő 1–2 órában aktív, a mesterséges fény erősen vonzza. A lepke igen gyengén repül, mozgása lomha, nem kitartó, így terjedési képessége korlátozott. Ismert lelőhelyei mindenütt a laza szerkezetű, félig kötött lösztalajokhoz és tápnövényéhez kapcsolódnak. A hazai állományok ma mindenütt kis kiterjedésű élőhelyfoltokban találhatók. A gyenge helyváltoztatási képességgel, ugyanakkor érzékeny biológiai igényekkel

Sztyeplepke (L. Gy.)

jellemezhető faj kicsi, izolált populációkban tenyészik és szinte minden ismert lelőhelyén egyedszáma is meglehetősen alacsony.

Elsősorban az élőhelyek megszűnése, feldarabolódása, és a káros antropogén hatások (útépítés, közművesítés, parcellázás, művelési ág megváltoztatása, gyepek beszántása, gondatlan vegyszerhasználat stb.) veszélyeztetik a fajt. Jelenlegi ismereteink szerint legerősebb európai populációi Magyarországon élnek. Az elterjedési adatok alapján biztosan állíthatjuk, hogy a sztyeplepke a Kárpát-medencétől nyugatabbra már nem fordul elő. A veszélyeztetett, izolált hazai populációk tehát európai jelentőséggel bírnak. Az irodalmi és gyűjteményi adatok alapján megállapítható, hogy a lepkefaj hazai előfordulásai elsősorban löszborítású sík- és dombvidékekhez kötődnek. Az ismert magyarországi lelőhelyek az Északi-középhegység déli előterében (Mátraalja), valamint a Tiszántúlon (Hortobágy, Körös-vidék, Borso-di-mezőség, Hevesi-sík) találhatók.

A Hevesi-síkról a kompolti előfordulás után a lepkefaj közel 50 évig nem került elő, mígnem az utóbbi években Kerecsend határában vált ismertté egy újabb állománya. És bár Kompoltól azóta sem kerültek elő újabb példányok, a település határában az utak menti macskaherés szegélyeken minden bizonnyal ma is repül ez a ritka lepkefaj. (K. P.)

Réti iszalag (K. Zs.)

A település Heves és Borsod megye határán (1950-ig Borsod megye része volt, Borsodszemere néven), a Rima- és az Ostoros-patakok összefolyása feletti, ármentes térszínen található. A hegylábperem és a vásárvonal közelsége (lásd Mezőkövesd, Füzesabony) és a televényes talajok ideálisak voltak a szántóföldi művelésre. Legelőterületeket csak elszórtan találunk a település külterületén, elsősorban a belterülethez illeszkedő gyeptarabok maradtak fenn máig (pl. a Nagy-gyep és a Parlag-dűlők). A többi hegységből lefutó patakhhoz hasonlóan, a külterületen összefutó Rima- és Ostoros-patakok mentén számos növényfaj folyamatos terjedése biztosított. Ezek között a természeti állapotokat jelző üde réti fajok és a sztyeppfajok mellett sajnálatosan az idegenhonos özönnövények terjedését is észlelhetjük. Egyes patakszakaszokat hatalmas vadcsicsóka és süntők állományok borítja, melyekhez fásszárú özönfajok is csatlakoznak, úgymint a zöld juhar és az amerikai kőrös. Az utóbbi években erősödött fel a Rima mentén a japán komló térnyerése is. A kaszált töltésalj gyepekben azon védett szépségekkel is találkozhatunk, melyek közül az egyik legdíszesebb a **réti iszalag**.

A boglárkafélék családjába tartozó évelő növényünk, egyszerű kék, gyakran csavarodott lepellevelével és épszélű, átellenes szárleveleivel maga a kifinomult elegancia megtestesítője. Feltűnő virága mellett, a „szőrös” repítőkészülék aszmag termése is igen tetszetős. A faj májusban virágzik,

azonban a rétek kaszálásával gyakran össze másodvirágzásba kezd a nyár végi csapadék hatására.

Az iszalag nemzetség másik képviselője, az **erdei iszalag** mely 10 méternél magasabbra is felkapaszkodó, elfásodott szárú, évelő, lombhullató kúszónövény. Csavarodó szárán kívül kacsszerűen behajló levélnyelével is kapaszkodik. Az idős ágak karvastagságúak is lehetnek, kérgük szürke, szabálytalanul lehámlió. Levelei a réti iszalaggal szemben öttagúak, páratlanul szárnyaltak. A rokonfajhoz képest krémszínű, fehéres 2–3 centiméter széles, gyengén illatos virágok a levelek hónaljában, gazdag bogernyőkben nyílnak. Terméscsoportjai igen attraktívok, ősz végével is sokáig díszlenek a cserjés mezsgyéken, erdőszéleken. Utóbbi faj országosan jóval gyakoribb, mint a réti iszalag, azonban a Hevesi-síkon elsősorban csak a hegylábi területek cserjeiben, erdőtelepítéseiben találkozhatunk vele.

Mezőszemere külterületén, az Ostoros-patak bal partján egy jelentős kiterjedésű erdőtümböt, a Prónay-erdőt találjuk (közel 120 hektár kiterjedésben). Érdekes módon mindkét iszalag megtalálható a területen, a fénykedvelő réti iszalag inkább a gyepek mezsgyéken, útszegélyekben tenyészik, addig az erdei iszalag felkúszó hajtásaival az erdőben többfelé is találkozhatunk. A régi térképek tanulmányozásából az is kiderül, hogy ez az erdőtümb egykor legelő és szántók helyén lett kialakítva. Természetesen az erdőrészek kora, fafajösszetétele és természetessége nem egyforma. Legtermészetesebbek a kocsányos tölgyes telepítések, melyben olyan közephegységi jellegű növényfajok is előfordulnak, mint például a kora tavasszal virágzó galambvirág és a gumós nadálytő. Az, hogy ezen fajok hogyan kerültek eredeti erdei élőhelyüktől ily távolságba, talán megválaszolhatatlan, azonban az is biztos, hogy táji léptékben a honos fafajú erdőtelepítéseknek van létjogosultsága a területen. (S. A.)

Erdi iszalag

A Hevesi-sík kultúrsztyepp jellegéből adódóan erdőterületekben szegény. A fellelhető régi katonai térképek, illetve légifelvételek alapján megállapítható, hogy a térség hosszú idők óta fátlan. Az egykori külterjes állattartásnak, legeltetésnek köszönhetik létüket a szárnyékérdők, melyeket a védett területen sokfelé megtalálhatunk. A szántók, legelők helyére telepített kocsányos tölgyesek általában 50 évesnél nem idősebbek, mégis sokszor értékes növényfajokat, gerinctelen és gerinces állatfajokat rejtene. Ilyen telepített tölgyes erdőfolt a Mezőtárkány község határában található Tárkányi-erdő is.

A kocsányos tölgy mellett elegyfaként többek között a csertölgy is megtalálható, ennek köszönhetően a Tárkányi-erdőben előfordul a ritka, fokozottan védett **magyar tavaszi fésűsbagoly** lepke. Kisméretű lepke, alapszíne egyöntetű barna, okkersárga rajzolattal. A Kárpát-medencéből leírt faj, mely hazánk lepkéfaunájának egyik legértékesebb eleme. Elterjedési területe kiterjed Magyarországra, Szlovákiára, Romániára, Bulgáriára, Észak-Görögországra és Törökországra. Magyarországról a XX. század végéig mindössze két tucat előfordulási adata volt ismert. Az utóbbi tíz év célzott kutatásainak köszönhetően jelentősen bővültek az ismeretek a faj hazai elterjedéséről. Az Északi-középhegység cseres tölgyes zónájában és a

Magyar tavaszi fésűsbagoly (Cs. Zs.)

hegylábi területek tölgyeseiben (lösztölgyes jellegű állományok) általánosan elterjedt. Az utóbbi időben a Dunántúli-középhegységben is több új lelőhelye vált ismertté. Az Alföldön az Északi-középhegységgel szomszédos tájakon (Jászság, Hevesi-sík, Borsodi-Mezőség) és a Körösök mentén él.

A hazai állományai jelenlegi ismereteink szerint Európában a legjelentősebbek. Meleg tölgyesekhez kötődő faj, középhegységek alacsony régiójában, illetve domb- és síkvidéken fordul elő. Élőhelyei hegy- és dombvidéken cseres tölgyesek, melegkedvelő tölgyesek és molyhos tölgyes bokorerdők; síkvidéken lösztölgyesek és egyéb cser-elegyes tölgyesek.

Évente egy nemzedéke fejlődik, az imágók jellemzően áprilisban repülnek, de korai kitavaszkodás esetén már március végén megjelenhetnek. A rajzás ideje kb. 15–20 napig tart egy adott élőhelyen. A lepkék egész éjszaka aktívak. A nőtény petéit a tápnövény frissen kibomló leveleire, csomókban rakja le, melyek kb. egy hét múlva kelnek ki. Korábban Magyarországon a tatárjuhárt és a mezei juhárt tartották a faj tápnövényének. Az utóbbi évek hernyónevelési kísérletei, és az előfordulási adatok részletesebb elemzése derített fényt arra, hogy ezek az információk minden bizonnyal tévesek, mert a hernyók csertölgyön és molyhos tölgyön táplálkoznak. A kis hernyók kezdetben hámozó ráágst végeznek, később az egész levelet elfogyasztják. A hernyóknak hat lárvastádiumuk van, kifejlődésük kb. három hétig tart. A bábozódás a talaj felső rétegében vagy az avarban történik.

Állományait elsősorban az erdőgazdálkodás veszélyezteti. Síkvidéki populációk esetében a csertölgy erdőállományból való kiszekeltálása is veszélyeztető tényező lehet. Vágásos üzemmódban kezelt alföldi erdőkben elsődleges szempont, hogy az erdőfelújítás során az erdőrészletben ne csökkenjen a csertölgy elegyaránya a korábbi állapothoz képest.

A Hevesi-síkról a faj jelenlétét csupán az utóbbi néhány évben sikerült kimutatni. A lepkéfaj több olyan erdőfoltból is előkerült, melyekben fő tápnövénye a csertölgy elegyfaként megtalálható. Így az Egerfarms, Mezőtárkány, Poroszló és Jászivány község határákhoz tartozó erdőfoltokban egyaránt előfordul a faj, de egyedszáma mindenütt alacsony. Ezeknek a kis kiterjedésű alföldi erdőknek, így a Mezőtárkányhoz tartozó Tárkányi-erdőnek is, minden bizonnyal az egyik legjelentősebb természetvédelmi értékét jelenti a magyar tavaszi fésűsbagoly-lepke előfordulása. (K. P.)

Ha rápillantunk Nagyút község belterületének térképére, utcahálózatára, akkor sejthetjük, hogy története nagyban eltérhet a térség többi településének történetétől. Annak ellenére állítható ez, hogy régészeti leletek tanulása szerint ősidők óta lakott terület, a szarmaták, a jazigok és avarok telepeit számos feltárás igazolta a környékről. A XIX. század végén, majd a Károlyi-uradalom részeként a nagyúti pusztát négy major alkotta: Belső-major, Külső-major, Csárda-major és a község jelenlegi belterületén a Közép-major. Ezeknek a majoroknak az „egyesüléséből” állami mintafalu program keretében jött létre a mai Nagyút 1937–1941 között. A fejlődést elősegítette az alföldperemi helyzet, a jó talajadottságok és a jó közlekedési viszonyok (például a települést érintő Budapest–Miskolc vasútvonal) is.

A külterület jelentős részén intenzív szántóföldek találunk, de nagy kiterjedésű gyepterület is található a Göböljárás, melyet az M3-as autópálya osztott ketté. Itt szép állományai tenyésznek a védett sziki kocsordnak, a fátyolos nőszirmoknak és a kisfészű aszatnak. Jóval kisebb kiterjedésű élőhelyek maradtak fenn a Mátrából lefutó két patak, a Tarnóca és a Bene-patak mentén, azonban ezek természetvédelmi szerepe egyáltalán nem elhanyagolható. Ezek a víztestek biztosították egykor és ma is az élővilág elemeinek terjedési út-vonalait a hegység és a síkvidék között. Az „ökológiai folyosó” szerepük ma is meghatározó, annak ellenére, hogy a patakok jelentős mértékben kanalizálva, csatornázva lettek az elmúlt évszázadban. Számos olyan növény- és állatfaj található ezek mentén, melyek a Mátraalján jóval gyakoribbak. A patakok töltése, illetve megmaradt természetes teraszmaradványain tömegesen léphet fel a macskahere, a réti iszalag, a tövises imola és a nyúlánk sárma. Inkább a középhegységi rokonsághoz sorolható, a Mátra melegkedvelő tölgyeinek tisztásain gyakori az itt is előforduló közönséges borkóró, felálló iszalag és selymes dárdahegy. A víztér üde növényzetében is dél felé

Maradvány tölgyes a Bene-terazon (S. A.)

Janka-tarsóka (P. B.)

tudnak terjedni egyes fajok, mint például az igen attraktív őszi kikerics és a magoncok formájában jelentkező mézgás éger. A Bene-patak magas teraszán egy kisebb erdősztyepp tölgyes is fennmaradt (amit az M3-as autópálya 91 kilométerkövénél kipillantva láthatunk északi irányban), ami figyelembevételével az élőhelytípus ritkaságát és egyediségét, országos szinten is kiemelt figyelmet érdemel.

Ennek a kis kiterjedésű, pár tölgyfából álló lösztölgyes foltnak a tisztásán és szegélyében vált ismertté a **Janka-tarsóka** kicsiny állománya. Ez a keresztesvirágúakhoz tartozó növény azért érdekes, mert jelen ismereteink szerint csak Szlovákiában (a Zobor-hegyen Nyitránál) és hazánkban, az Északi-középhegységben fordul elő, így védelmét számos nemzetközi egyezmény is biztosítja a hazai védettségén túl. Növényünk a Mátraalján viszonylag gyakorinak számít, de a hegylábperemet elhagyva már csak elszigetelt állományai ismertek. Az elmúlt években a Heves-sík északi részén számos új jelentős állománya került elő (többek között ekkor vált ismertté Nagyúton a Bene-patak teraszán kívül a belterület temetőjének mezsgyéjében is). Kora tavasszal, áprilisban virágzó, alacsony (10–25 cm-es) bokros hajtásain tömött fürtvirágzat fejlődik. Kis becőketerméseit korán beérleli, magászorást követően májustól már leszárad és a következő évi kihajtásig nyugalomba húzódik. A virágzás idejében igen dekoratív, főleg ott, ahol sűrű állományai tenyésznek, ezeken a helyeken a rövidfűvű gyepekben szép fehér foltokat képez. (S. A.)

Magyar bárányparéj (S. A.)

Padkás szikes (S. A.)

Ha a tiszai folyószabályozások előtt járhatnánk Pély település külterületén, igencsak meglepődnénk, mennyire más vízrajzi viszonyok és ebből következő tájhasznosítás fogadna minket. A történeti munkák, az országleírások és a régi katonai felmérések térképi állományai azonban segítségül szolgálnak az egykori környezeti viszonyok rekonstrukciójában. Az 1861-ben elkészített II. katonai felmérés térképe közvetlenül Pély belterületétől délre egy nyílt vízi tavat a „Belső-rét tavát” jelzi, mely erek, fokok közvetítésével a Tisza folyóval is szerves kapcsolatban volt. A fokrendszer fő befogadója és közvetítője a Sajfok volt, melyhez észak felől, Hatrongyos-pusztánál a Türrügy folyása vezette le a vizeket a tarnaszentmiklósi Nagy-fenékből. A pélyi emberek kihasználva ezen adottságokat főleg halászatból, „csikászatból” éltek, a szántóművelést csak a magasabb hátaikon tudták folytatni (pl. Mátyus-dűlő). Mára a belterülettől délre a Tiszáig szinte csak nagyüzemi szántóterületeket találunk, ahol a korábbi vízivilág hírmondói is csak a csatornáknak, illetve azok mentén maradhattak fenn (pl. Hanyi-ér, Sajfoki-főcsatorna, Jászsági-főcsatorna). A belterülettől északra a Belső-rét „tavához” hasonló kiterjedt vizes élőhelyeket jeleznek a térképi források, úgymint a Ludas-tavat, a Hosszú-fertőt, a Nagy-ér folyását, a Görbé-fertőt, a Kelemen-fertőt és a Csukás-laposát. Az itt fennmaradt rét-legelő folyamatos hasznosítás miatt a mocsárvilág maradványai fennmaradtak, az elmúlt évtizedek vizes rekonstrukciói révén egyes mocsarak, „fertők” kiterjedése nőtt és természeti állapota is javult (pl. Ludas-fertő, Hosszú-fertő, Nagy-fertő).

A mocsarakat körülvevő puszták talaja erősen szikes, melyek a korábbi elméletekkel szemben „ősi szikeseknek” tekinthetők. A másodlagos szikesedés elmélete szerint a folyók szabályozása, a mocsarak lecsapolása és a tájra jellemző extenzív legeltetés nagyban hozzájárult a szikesek kiterjedé-

sének növekedéséhez, melynek következtében a réti talajok szikes talajjá (szolonyec) való átalakulása következett be. A történeti források azonban az „ősi szikesek” meglétét igazolják. Bél Mátyás a következőket említi 1760-ban kiadott megleírésében – a nagy folyóvíz-szabályozásokat megelőzően: *„Körös-körül pusztá földterületeket látunk, ahonnan a fű is eltűnt, beljebb a marhák, tehének és ökrök és növendémarhák járnak, a sótól úgy fehérlik, mintha behintették volna. Ez pedig nem más, mint a talajt átítató szikso, amit a marhák széttaposnak a nedves földön, és mikor isszák a vizet, magát a sziksoót is felnyalják a sáros vízzel együtt”.*

Heves megye legkiterjedtebb szikes pusztái Pély község-határban fordulnak elő, így ennek fontosságát felismerve a Heves Megyei Tanács, „Pélyi szikesek” megnevezéssel védetté nyilvánította a területet 1978-ban, mely később beolvadt a Hevesi Füves Puszták Tájvédelmi Körzetbe.

A Pély környéki szikeseken található a legtipikusabb padkás szikes mozaikok, ahol pár méteren, sőt centiméteren belül megtalálhatóak olyan eltérő ökológiai igényű növény-társulások, mint a vakszik, a mézpázsitos szikfok, az ürmös szikes, a cickóros szikes, illetve a szikesedést már nem mutató löszpusztagyeppek. A vakszikes foltok vezérnövénye a **magyar bárányparéj**, mely keleti elterjedésű, a Kárpát-medencétől nyugatra már nem terjed (legnyugatibb előfordulása a Fertő-tónál található). A libatopfélék rokonságába tartozó növény közelről nézve nem feltűnő, a talajon szétterülve egy-egy foltokat képez a legsósabb vakszikes foltokon. A növény kezdetben szürkészöld színű, majd nyár végére, amikor a növények jelentős része már lesárgul, „kiég”, akkor hirtelen vörössé színeződik, mely megkapó látványt nyújt. Maga a növény alacsony, pár centiméterre emelkedik ki a talaj felszínéről, levélkéi is aprók, fonalaskak, több más szikes növényhez hasonlóan kissé pozsgásak. (S. A.)

Poroszló első írásos említése Anonymus tollából származik, ami viszont létezésének korábbi bizonyítékaként is szolgál: *„Árpád vezér és övei megindulván az Egur (Eger patak) vizéig jövének [...] s táboruk az Ustoros (Ostoros) vizétől Purozlou váráig terjedt.”* Az említett földvár nyomai még ma is fellelhetők. A Tiszán történő átkelés egy lehetséges pontjaként, valamint csomóponti helyzete révén a település mindig jelentős szereppel bírt a történelem során, aminek írásos nyomai is vannak. Meglehetősen nagy kiterjedésű határának természeti arculatára egyfajta kettősség jellemző, amit alapvetően két fontos hatás alakított. E hatások egyike természetesen a Tisza, amely a folyószabályozásig szinte minden évben kilépett medréből, és a határ jelentős részét elöntötte. Ezen területek hasznosítása évszázadokon keresztül legeltetéssel és kaszálással történt, de voltak nagy kiterjedésű mocsarak, állandó tavak, melyek legfeljebb a pákászok birodalma lehetett. A másik markáns hatást maga a lakosság jelentette. A település árvizektől mentes nyugati felén hamar megjelentek a szántóföldek, kezdetben még csak a természetes növénytakarót alkotó gyepek magasabb, termékenyebb térszínein, majd az igények növekedésével egyre nagyobb összefüggő területen.

A fentebb említett kettősség megmutatkozik a település határára jellemző, ott előforduló természeti értékek vonatkozásában is. A tájvédelmi körzet részét képező Nagy-állás szántókkal mozaikoló nagy összefüggő füves területe például elsősorban a pusztai növény- és állatfajok otthona (elég, ha a sóvirágra, a kék vércsére, esetleg a túzokra gondolunk),

míg a Tisza-tóhoz közeledve egyre nagyobb számban találjuk a vízhez köthető fajokat. A Tisza-tó hatása azonban érzékelhető az attól távolabb eső pusztai vagy szántóföldi környezetben is, ami legszembetűnőbben a madárvilág jellemzésében mutatkozik meg. A vizes élőhelyhez valamely életciklusában (pl. szaporodás, vonulás) kötődő madárfajok sokasága keresi fel ezt a térséget elsősorban táplálékszerzés céljából. Nyári időszakban kócsagok és szürke gémelek lepik el a gyepeket, ősszel sirályok százai a szántóföldeket, de nem véletlen, hogy a térségben telelő rétisások csoportosulása is erre a határvidékre esik. Szintén a poroszlói határ sajátos jellemzőivel magyarázható egy másik jelenség, a vadlúdmozgalom. Költőfajként egész évben jelen lévő **nyári lúd** napjainkra több százra duzzadt csapatait október közepétől a **nagy lilik** több ezer példánya egészíti ki. A térségbe érkező vadludak számára a Tisza-tó háborítatlan pihenő-és éjszakai-zónát nyújt, míg a környékbeli mezőgazdasági táblák a szükséges táplálékforrást biztosítják. A térség ilyen jellegű adottságaival magyarázható, hogy a Tisza-tó és közvetlen környezete a Kárpát-medencében zajló vadlúdvonulás egyik legjelentősebb állomása lett. Az esetenként akár 25 000 példányszámú vadlúdtömeg zömét a már említett nagy lilik adja, a Dunántúl vadlúdjaként számon tartott vetési lúd csak töredékszámban fordul elő. Az elmúlt évtizedben a több ezres lilikcsapatokban viszont egyre gyakrabban kerülnek szem elé a fokozottan védett vörösnakú lúd, és a globálisan veszélyeztetett kis lilik példányai, valamint az apácalúd is kisszámú, de rendszeres vendéggá vált. (B. P.)

Nyári lúd (J. T.)

Hasonlóan a többi Tisza-parti településhez Sarud esetében is markánsan megmutatkozott a Tisza, jelen esetben a Kis-Tisza szerepe, ami e település határában is hosszú évszázadokon keresztül mocsarak, fertők és persze árterek sokaságát éllette. Ugyanakkor a külterületi határ nyugati, délnyugati része az árvizektől mindig is mentes volt, így annak akár legelőként, akár szántóként történő hasznosítására lehetőség volt. Talán ezzel is magyarázható, hogy a már 1261-ben, IV. Béla oklevelében jegyzett település a történelmi vészkorokat követő pusztulások ellenére mindig újra benépesült, és így napjainkat is megélte. Az említett határrészen a földhasználat léte utaló számos majorság és tanya létezett, közülük is legismertebb a Hídvég-pusztaság és a Jánosi-tanya. A fragmentált, de területi arányukat tekintve még mindig jelentős gyepterületek, illetve az azokon jegyzett számtalan kút a legeltetési állattartás szerepét jelzi. További, a sarudi határ természeti arculatát meghatározó elem a Laskó-patak, mely még másfél évszázaddal ezelőtt Bab-ere néven, szabályozatlanul tekergett, majd torkollott egy hatalmas mocsárba a határ északi részén.

Természetesen napjainkra jelentősen megváltozott ez az arculat, különösen a szántóföldek területi részesedése növekedett, míg a természetes vizes élőhelyek (mocsarak, fertők), valamint a gyepterületek zsugorodtak. Mindezekkel együtt is a sarudi határ még most is bővelkedik változatos élőhelyekben, és ezek az élőhelyek számtalan természeti értéknek nyújtanak otthont. Éppen ezért nem véletlen,

Tűzok kakas (L. L.)

hogy az 1993-ban létrejött Hevesi Füves Puszták Tájjvédelmi Körzet egyik védett terület egysége Sarud határán fekszik. A tájjvédelmi körzet alapító okiratában is említett nyílt pusztai táj, valamint az itt élő **tűzok** és ritka ragadozómadár-fajok mindegyike megtalálható.

Talán nincs is olyan dél-hevesi település, ahol a határt ismerő idősebb lakosok ne ismernék a tűzokot, ráadásul úgy, mint az általuk járt határ jellegzetes madárfaja. És valóban ez a mára globálisan veszélyeztetett és emiatt fokozottan védett pusztai madárfaj hajdanán százezrekre élt a Hevesi-síkon. Sajnálatos módon napjainkban – az okokat itt most nem részletezve – megállapítható, hogy a hevesi tűzokállományt a kipusztulás veszélyezteti. Ez a rendkívül területhű madár az elmúlt évtizedekben folyamatosan elveszítette tradicionális élőhelyeit, a még megmaradtak megőrzése, fenntartása létfontosságú a faj jövőjét illetően. Az utolsó „mentsvárak” egyike a sarudi határ, így a tűzok megőrzése az itt élők közös felelőssége is.

A tűzok jellegzetes viselkedése a dürgés, amikor a kakas szárnyát kifordítva, torokkzacskóját felfújva tipegő-topogó nagy fehér gombócként próbálja magához vonzani az elbűvölt tyúkokat. A hajdan intenzív vadászat elsősorban a kakasokat érintette, így az eltorzult ivararány a tűzok többnejűséghez (poligámiájához) vezetett. A tyúkok a rövid nászt követően a visszavonulnak tradicionális költőhelyeikre, hogy megkezdhesék a remélhetőleg sikeres fiókaneveléssel végződő fészkelést. (B. P.)

A község első írásos említésével Anonymus Gesta Hungarorum-jában találkozhatunk, ekkor még Zenuhalomu néven: „Árpád vezér és övei megindulván az Egur (Eger) vizéig jövének... s azon halmot, melyen a vezérnek leveles színt csináltak, Zenuholmu-nak (Szihalom) nevezték...”. Szihalom a török hódoltság idején többször is majdnem elnéptelenedett, például 1544-ben a törökök pusztításait csupán öt ház vészelte át a falu északi részében. A település mégis mindig újjáépült, és napjainkban is több látnivalóval fogadja az erre járókat. Ilyen pl. a Római Katolikus Templom, az Árpádvár vagy éppen a tájház. Szintén ismert látnivaló a Kálvária, amelynek történetét egy 1929-es kiadványból ismerhetjük meg hűebben: „*Van Szihalom községének az abonyi út mentén, jobboldalon egy kedves helyecske, amely gyönyörű fekvésével, ügyes befásításával díszre válik a községnek. Ezt a 14 stációval keresztútját jelképező kálváriát Schmidt János volt szihalmi kántor s egynehány idevaló lelkes, vallásos lélek alkotta meg. Ezen kálváriát nemcsak vallási, de lelkes hazafiúi érzés is alkotta meg. Az említett Schmidt János nagy magyar lévén, 1848-ban büszke volt hadnagyi rangjára. Egyik segédje följelentette főnökét, hogy egyik lóva a szabadságharcból származik s hogy az öreg kántornál sok Kossuth-bankó található. Ezen feljelentésre másnap két Bach-korszakbeli csendőr jelent meg a kántornál s nemcsak a gyanús lovat s a községben talált Kossuth-bankókat, hanem a kántort s egy Boda Pál nevezetű szihalmi lakost is rabláncra fűzve Mezőkövesdre, onnét Egerbe, majd Pestre börtönbe hurcolták. A börtönben úgy Schmidt János kántor, mint társa Boda Pál, ígéretet tesznek, hogy ha az Isten kimentí őket a fogságból, Isten dicsőségére kálváriát fognak létesíteni. Két évi raboskodás után otthonukba tértek. Boda Pálnak első dolga volt három keresztet kifaragni s azt a káptalan tulajdonát képező mai kálvária dombjára kitűzni. A kálvária létesítése sok akadályon ment keresztül. A vezetők részéről gúnnyal, lenézésel találkoztak, de a kitartás meghozta az eredményt. A kántor az egész községet bejárta s a szent hely megalakítására pénzdományokat gyűjtött. A sok huza-vona után örömkönyeket sirt Schmidt János kántor, amikor 1858-ban maga az egri érsek, Bartakovics Béla szentelte föl e szép helyet s átadta rendeltetésének.*”

Megemlítendő, hogy a helyet XIII. Leó pápa egy bullában búcsújáró helynek nyilvánította, amely azután 10 éven keresztül ekképpen is funkcionált. A Kálváriát ezután hol jobban, hol kevésbé gondozták, mígnem a jelenlegi állapotát 2011-ben érte el, amikor az adományokból felújították. A régió temetőit végigjárva, talán már nem is meglepő, hogy a Janka-társóka jelentős állománya itt is előfordul. A terület

Imádkozó sáska (J. T.)

viszonylagos háborítatlanságának köszönhetően több védett állatfaj is megtalálható itt. Ilyen például a foglábúak rendjét Magyarországon egyedülként képviselő és napjainkban még széles körben elterjedt **imádkozó sáska**. Ez a faj elsősorban a növényzeten keresi zsákmányát, ellentétben a főként a talajon mozgó és a Kálvária területén szintén megtalálható, ugyancsak védett futóbogarakkal, a mezei futrinkával. A nem messze folyó Rima-patak közelségének köszönhetően pedig több – legalább időlegesen – vízhez kötődő fajjal, így laposhasú acsával, széleslábú szitakötővel, foltos szárnyjegyű rablóval vagy a védett kisasszony szitakötővel is találkozhatunk. (E. R.)

Kálvária (S. A.)

Őszi kikerics (S. A.)

A ma befogadó faluként is ismert, jelentősebb médianyilvánosságot is kapó Tarnabod történelme is hosszú évszázadokra nyúlik vissza, az alföldi településekre jellemző hosszabb-rövidebb elnépesedési szakaszokkal. A település a régió legkisebb külterületével rendelkezik. A határát északon a Csörsz-árok vonalvezetését követő Tarna folyó képezi. A monarchiabeli katonai felmérési térképek tanúsága szerint a Tarna folyó korábban a sáncároktól délre meanderezett a

Boglárkás belvízfolt (S. A.)

belterületet is érintve. A folyószabályozások ezt a természeti állapotot teljesen átalakították, de az egykori medermaradványokat a belvizes években még mindig jól ki lehet venni a Báb-tanyától északra. Maga Báb-pusztája is egykor önálló település volt a török pusztítás előtt, írásos emlékei egészen a XIV. századig nyúlnak vissza.

A belterülettől keletre található Kertalj-dűlőben találhatók még kisebb természetes gyepteltek. A gyeptet az egykori mocsarak mélyedései tagolják, a Fabók-ér e szakasza is a bodi határba tartozik. A Kertalj-dűlő gyepei tavasszal vízállások, kedvező életteret biztosítanak a vizes élőhelyekhez köthető fajoknak. A gyepon található kubikgyödrök ideális élőhelyet és szaporodóhelyet biztosítanak a kétélűeknek (pl. vöröshasú unka, dunai tarajosgötte) és vízi gerincteleneknek (pl. szitakötők) azáltal, hogy nem száradnak ki az év jelentős részében. A kubikgyödröket helyenként vízboglárkás-békalencsés hínár növi be. A kaszálóként hasznosított terület kiszáradásával szárazságtűrő fajok betelepődése is nyomon követhető.

A bodi rétek feltűnő, augusztus végétől megfigyelhető virága az **őszi kikerics**. A növényünk nem élve országos védettséget, mivel domb- és hegyvidékeinken még hatalmas állományokkal találkozhatunk mocsár- és kaszálóréteken. A síkvidékeinken azonban igen szörványos előfordulás lesz, több tájegységben kifejezett ritkaságnak tekinthető. A Hevesi-síkon elsősorban a vízfolyásokat kísérve fordulnak elő. A Tarna, a Tarnóca, a Laskó-, az Eger-patak és a Hanyi-ér mentén több tíz kilométerre is lejut a síkvidékeken. Bár közvetlenül nem a víz terjeszti, a folyóvizek, mint ökológiai folyosók szerepe ennél a fajnál is jól nyomon követhető.

Ennek a feltűnő lilás rózsaszín virágú liliumfélének a fejlődése igen sajátos. Haragoszöld levelei és köztük megbúvó toktermései a nyár második felében elszáradnak. A levelek által termelt, a hagymában raktározott tápanyag felhasználásával kora ősszel jelennek meg virágai. Kevesen gondolják, hogy ez a két teljesen eltérő fizikiskájú alak ugyanazon fajnak eltérő megjelenése. Sok esetben ebből a növényből nagy egyedszámú állományok találhatók. Az őszi kikerics lokális felszaporodásának az is az oka, hogy növényünk minden része erősen mérgező a kolhicin nevű alkaloid révén, így a legelő állat kerül. Korábban a népi gyógyászat is hasznosította. A gyógyászati hasznosításhoz kapcsolódó gyűjtés mára már nem jellemző.

Mint az egykor elterjedtebb mocsárréti vízi világ hírnemzőja régiós szinten is nagyobb megbecsülést, védelmet kell hogy élvezzen. (S. A.)

Tarnaméra belterületétől délre körülbelül 2 kilométerre egy közelmúltban felújított kápolna és temető kert emlékezteti a határjárót arra, hogy egykor itt település, Pusztafogacs állhatott. Írásos dokumentumok, határleírások alapján a XI. századtól folyamatosan lakott pusztája volt ez, mely a történelem viharos évszázadaiban több esetben is elpusztult. Az itteni emberek élni akarásának ékes bizonyítéka, hogy mindig sikerült újjáépíteni, ismételtlen benépesíteni. A végső csapást a településre, melynek saját temploma, iskolája, boltja volt a nagyüzemi szántók kialakításával járó térszerkesztés hozta, így az 1970-es években teljesen elpusztult a tanyavilág, illetve ennek központja is. Az Álmásy uradalom részeként kezdték el a kápolnát 1776-ban építeni, védőszentje Nepomuki Szent János. A telep, illetve az egykori település földrajzi adottságai – az ármentes térszín, a jól művelhető talaj, az élővizek (Kis- v. Holt-Tarna) és lakott települések közelsége (Tarnaméra, Erk, Jászszentandrás) – kedvezőek voltak az emberi letelepedés szempontjából. A Boconád belterületéhez igen közel található lgacs-halom is az emberi jelenlét ékes bizonyítéka. Az elmúlt évtizedben megindult helyi összefogás és civil kezdeményezés révén esély mutatkozik arra, hogy az egykori tanyavilág e szép emléke fennmaradjon az utókor számára is.

Természetesen ezek az adottságok életföldrajzi szempontból is jelentősek voltak. A külterjes állattartás, mely a mainál jóval jelentősebb lehetett, Pusztafogacs gyepterületein máig gazdag élővilágot tartanak fenn. A Boconád, Tarnaméra és Erk községek határában található, többé-kevésbé összefüggő gyepterületek régiósan a legnagyobb számú Hevestől északra, a kistáj területén közel 400 hektár kiterjedésben. A gyepek részben feltagolódtak kisebb beékelődő szántóterületekkel, tanyamaradványokkal. A Kársz-csatorna és a Kis-Tarna a tavaszi vizek levezetését szolgálják, ugyanakkor a vízi élővilág szempontjából menedéket is képeznek az aszályos években.

A magasabb ármentes hátakon eredendően löszpusztarétek tenyészték, melyek részben az évszázados taposás révén löszlegelökké alakultak. A löszfajok így részben mezsgyékre szorultak vissza, de löszháton is fennmaradtak nagyon szép macskahérés és közönséges borkórós foltok. A mélyebben fekvő részekben szikesedő foltokat, helyenként kisebb padkás szikeseket is találunk. A szikesekre régiósan jellemző fajok mind előfordulnak, például sziki üröm, sziki őszirózsa, sziki útifű, egérfarkfű. A mocsarakban itt is tömeges lehet a csak a Kárpát-medencében előforduló, benn-

Réti őszirózsa (S. A.)

szülőtt kiskészű aszat, míg színezőelemként jelentkezik a gyűrűs borkórós és a vízi gamander.

A kápolna környéki szikesedő útmezsgyék öszeleji feltűnő védett növényfaja a **réti- vagy pettyegyetett őszirózsa**. Az igen dekoratív őszirózsák több faja kertjeinket díszíti, ez a természetben élő vad alak talán semmiben sem marad el azok szépségétől. A faj magyar nevének mindkét változata igen beszédes, „réteken”, fátlan élőhelyeken találkozhatunk vele, eredendően a sziki erdőössztyepp erdők tisztásain tenyészték (ilyen állományok még országosan több ponton is előfordulnak, pl. Ohaton vagy Szil-pusztán a Borsodi Mezőségben). Másodlagosan szikesedő réteken, magaskórósokban, útmezsgyékben is előfordul, általában nagy foltokat képez. A „pettyegyetett” jelző a keskeny, lándzsás levelek mirigyes pontozottságára utal, melyek sűrűn állnak a 40–100 centis száron. A növény felső részében elágazó, a szár sokfészű, a fészkek sátorozók. A virágzatban a nyelves virágok pártája szép liláskék, míg a csöves virágok sárgák. A virágzás augusztustól egészen októberig elhúzódhat. Kis „repítőkészülékes” kaszattermései a széllel jól terjednek. Rokona, a régióban szintén előforduló sziki őszirózsa nevének megfelelően kiszikesedő mocsárréteken, szikfokon fordul elő. (S. A.)

Tarnaörs közigazgatási területe eltérő jellegű tájrészekre tagolható. A belterülettől, illetve a Tarna folyótól nyugatra általában nagyüzemi szántóterületeket találunk, ahol a gyepek kiterjedése szinte minimális. Maga a Tarna folyó is sajátos karakterrel rendelkezik, annak ellenére hogy nagyfokú csatornázottság, töltésezettség jellemzi. Ez fokozottan igaznak mondható a belterület alatti szakaszon, ahol korábban az Orczy uradalom fácskoscserkéje állt (kialakítva a XVIII. sz. második felében).

Szerencsénkre számos írásos és térképi forrás maradt fenn az utókorra, mely alapján a terület egykori természeti állapotára is következtethetünk. Érdemes idézni gróf Festetics Leónak, a Nemzeti Színház egykori igazgatójának visszaemlékezését, aki 1820-ban járt a vadaskertben: „Az eörsi fácskoscserkéje, még sehol sem találtam. Nem hiányzik ott semmi: megvan ép úgy az erdőnek szépsége, mint a tenyésztésre szükséges minden körülmény. Az egész fácskoscserkét a Tarna folyó mintegy 18 ölnyi (32,4 m) szélességben átmetszvé, azt három részre osztja... Van ott magas erdő, sűrű bokor, tövises cserje, a bogycsok minden neme...”. Még az 1970–1980-as években Almádi László számos olyan növény előfordulásáról számolt be, melyek mára eltűntek erről a területről. A régi mederamaradványok még belvizes években jól kirajzolódhatnak a Körtélyes-, a Horgas- és a Páskom-dűlőkben.

A Tarnától keletre már a folyó hordalékkúpja által épített homoki területek találhatók, melyek teljesen eltérő növényzettel rendelkeznek. Sajnos ezen a részen is kevés „ösgyep” maradt fenn, azonban a homoki növényzet a dűlőutak mentén és az erdőtelepítések szegélyében részben visszaalakulhatott, jobbára gyomjellegű fajokkal, például mint a homoki habszegfű, a földi királydinnye, a szürke repcsény, a mezei kandilla. A külterület déli részén, Jászsztentendrás közigazgatási határa felé benyúlva kisebb gyepeket is találunk. A Bíbic-laposon, ahol sziki fajokat is megfigyelhetünk, úgymint a bárányparéj, a villás boglárka, a sziki üröm és a sziki madárhúr. Sajnos az erdőtelepítések jelentős részét az akác teszi ki, de jelentős számban találunk bálványfa-ligeteket és erdeifenyő-ültetvényeket is.

Ezeknek az eltérő tájrészeknek a határán fekszik a Szent Anna-kápolna, melyet a belterülettől délkeleti irányba egy jól járható burkolt dűlőúton közelíthetünk meg. Az Orczy család a kápolnát 1740-es években Szent Anna tiszteletére

Szent Anna-kápolna (S. A.)

építtették. Az 1746. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint „új építmény, belülről díszes.” Az 1774–76. években a kápolna újjáépítésre került. Talán kevesen gondolnák, hogy egy ilyen területen is találhatók botanikai értékek. Ha a kápolna dombján lehajolunk, akkor megállapíthatjuk, hogy egy gyepalkotó fűféle is lehet nagyon attraktív virágzási időben. A dombon növekvő taréjos búzafű a közönséges rokonától a tarackbúzától jól megkülönböztethető, mert a 1,5–5 cm hosszú és 1–3 cm széles fűzérjében a fűzérké sűrűn, de egymástól 1 mm-re fésűsen elállnak, innen kapva „taréjos” megnevezését. Maga a növény a legszárazabb élőhelyeket népesíti be, homok- és löszpusztákon, löszfalakon, szikár mezsgyéken és kunhalmokon fordul elő. A legeltetést, a rágást és a tiprást kiválóan bírja. Egyike azon fűféléknek, amelynek egyetlen töve több száz hajtást képes fejleszteni. E tulajdonságára építve, kiemelve erózióvédelmi jelentőségét is a gyepgazdálkodásban napjainkban folyamatosan nő a gazdasági jelentősége a fajnak. A Hevesi-síkon szórványos előfordulását, határmezsgyéken kívül halmon csak itt Tarnaörsnél, a Szent Anna-kápolnánál fordul elő. (S. A.)

Tarnaszentmiklós külterületén a természetközeli élőhelyek, ezen belül pedig a gyepterületek aránya még viszonylag magasnak mondható. Köszönhető ez elsősorban a legeltetési állattartás hagyományosan jelentős szerepének, ami ugyan a múlt század utolsó évtizedeiben drasztikus módon visszacsúszott, de a tájvédelmi körzet megalakulása, majd pedig az újból fellendülő állattartási kedv révén napjainkra is biztosítva látszik ezen kiemelt értékeket hordozó élőhelyek megőrzése. A füves területek morfológiájának alakulásáért együttesen felelős változatos fizikai jellemzők (talaj, vízhatás) és a különböző hasznosítási módok (legeltetés, legelő állatfajok, kaszálás) számos gyeptípus kialakulását eredményezték, mindazonáltal tájképileg és ökológiai szempontból is a legmeghatározóbb élőhelyek a birkával és marhával legeltetett rövid fűvű szikes gyepek voltak. Ezek kiváltképp értékes képviselőit találhatjuk a település különböző határ részeiben, így a Ludasban, a Garabonton, vagy éppen a Hamvajáráson.

Ezen rövid fűvű padkás szikesek számos, a szélsőséges fizikai viszonyokhoz alkalmazkodni képes vagy arra specializálódó növény- és állatfajnak nyújtanak otthont. Ezek egyike az **ugartyúk**, mely – a tarnaszentmiklói határ „adottságainak” köszönhetően a térség egyik ritka, de mégis rendszeres úgynevezett karakter költőfaja.

Az ugartyúk Eurázsia déli, szárazabb régióinak faja, kontinensünkön is elsősorban Közép- és Délkelet-Európában honos. Hazánkban a Duna–Tisza közén, a Hortobágyon, valamint a Dél-Alföld pusztáin jellemző, állományának pontos

meghatározása viszont rejtőzködő életmódja, nappali inaktivitása miatt meglehetősen nehéz, így a szakirodalom is csak becslésekre szorítkozik: általában 200–250 párra becsüli a hazai állományt.

Vonuló lévén az ugartyúk április elején érkeznek vissza költőterületére, ahol a költésre alkalmas terület kiválasztása után a talajon kifurdított „fészkebe” lerakja 1–3, az esetek döntő többségében két tojását. A 25–27 napos kotlást követően, a kikelő fiókák elhagyják a fészket, de röpképességüket csak három hét után nyerik el. Sikeres költések, valamint a késő nyári gyülekezések zavartalansága esetén a madarak ragaszkodnak költőhelyükhöz, egy-egy gyepfoltot vagy mezőgazdasági táblát több éven keresztül használhatnak. Így alakulnak ki azok a tradicionális ugartyúk-élőhelyek, melyeknek jelenlegi állapotukban való fennmaradása elengedhetetlen feltétele az állomány megőrzésének. Tarnaszentmiklós határában több ilyen tradicionális költő- és gyülekezőhelye ismert (pl. Garabont, Koppási), minek köszönhetően kijelenthető, hogy az országos szinten is jegyzett dél-hevesi ugartyúállomány legjelentősebb része e település határához kötődik. A gyep-területek nagyobb hányada a tájvédelmi körzet része, miáltal fizikai fennmaradásuk biztosítottnak látszik, természetvédelmi és ökológiai értéküket alapvetően meghatározó állapotuk viszont hasznosításuk mikéntjétől függ. Az optimális hasznosítást jelentő legeltetési állattartás viszont a helyi emberek hajlandóságán múlik, így ezen élőhelyek és azokon keresztül az ugartyúkok sorsa is az ő kezükben van. (B. P.)

Ugartyúk (K. G.)

Vágócsík (D. I.)

Okleveles formában először 1301-ben, akkor még „Sodan” néven említett Tarnazsádány természeti képének kialakulásában a környező földterületek intenzív mezőgazdasági használata mellett két vízfolyás, a Tarnóca és a Tarna játszott szerepet. Ám mára mind a két vízfolyásra jellemző, hogy szinte teljes hosszukon gátak között, szabályozottan folynak a régióban, így a környezetre viszonylag kicsi a hatásuk. A Mátraalján eredő és a forrásától kezdve délnyugati irányban haladó Tarnóca patak Tarnazsádány nyugati részénél éri el a Tarnát, amellyel együttesen közrefogják a települést.

A két vízfolyással kapcsolatban sok vízi és vízhez kötődő növény- és állatfajról lehetne szót ejteni. Ilyen az itt előforduló, Magyarországon védett **törpecsík** is, amelynek hazai jelenlétét először 1948-ban mutatták ki. De az is elképzelhető, hogy korábban is itt élt vizeinkben, csak rejtőzködő életmódja miatt nem figyeltek föl rá, hiszen sokszor olyan mélyre ássa be magát a mederbe, hogy szinte alig látszik

Vízisikló (J. T.)

Tarna folyó (D. I.)

az aljzaton. Mindenesetre a faj elterjedési területének egyik központja a Kaszpi-tengertől keletre elterülő Turáni-alföld, a másik Délkelet-Európa, ezen belül is főként a Duna vízrendszere. A törpecsík áramlásokkedvelő faj, amely főként nagyobb folyóink paduc-, márna- és dévérzónájában él. A dévérzónában a kemény aljzatú sodrottabb szakaszokon, gyakran a folyó sodorvonalában tartózkodik szívesen. Elsősorban a két méternél mélyebb részeken lehet vele találkozni, de a Kazán-szorosnál 20 méteres mélységben is megtalálták már. Az üledékes szélvizekben ritkábban fordul elő. Csekély vízhozamú patakjainkban és állóvizeinkben nem él meg, de egyik-másik kis folyónkban is megtalálható. Oxigénigénye a hazai csíkfajok közül ennek a fajnak a legnagyobb. Szaporodása kevésbé ismert. Ivarérettségét két éves korában éri el, ivási ideje áprilistól júniusig tart. A nőtények által beérlelt ikraszemek száma viszonylag kevés, mindössze 200–300. Ikrájukat víz alatti növényekre rakják. Apró fenéklakó állatokkal, főként rovarlárvákkal, férgekkel, alsórendű rákokkal és puhatestűekkel táplálkozik.

Leginkább a **vágócsíkkal** téveszthető össze, amellyel nagyon sok közös vonásuk van. A mintázatukban mutatkozó eltérések szolgálhatnak a megkülönböztetés alapjául, hiszen a törpecsík testoldalán nagy és kicsi foltok alkotnak legfeljebb három hosszanti sort, míg a vágócsíkon öt sáv különül el. A további csíkféléktől már könnyebb megkülönböztetni, hiszen a kövicsík teste hengeres, a feje oldalról nem lapított. A rétcsík oldalán nincsenek foltok, mert hosszanti sárga és barna csíkok tarkítják.

A Tarna-pataokban egyéb védett halfajok is előfordulnak, mint például a sujtásos küsz, a fenékváró küllő, a halványfoltú küllő, a szivárványos ökle, a vágócsík, a kövicsík, a vágódurbincs vagy a selymes durbincs. (E. R.)

Az írásos emlékekben már 1310-ben említett Tenk a török megszállás alatt csaknem folyamatosan élelem- és hadianyag-szállítási útvonalként funkcionált. A hódoltság után azonban sokáig lakatlan vagy kis lélekszámban lakott pusztá volt, amely az idők során több nemesi család birtokában is állt. Ezen családok több kastélyt is építettek a településen, amelyek közül több máig épen maradt, sőt használatban van. Ilyen pl. az Elek-kastély vagy a Gyulay-kastély (a mai óvoda épülete). Dr. Papp-Szász Tamás nevéhez kötődik az 1870 körül késő klasszicista, kora neoreneszánsz stílusban épült, műemlék jellegű kúria, a jelenlegi polgármesteri hivatalnak otthont adó Papp-Szász kastély és a hozzá tartozó kert kialakítása. A Tenken is élt Blaha Lujza tiszteletére a kastély és az iskola között egy emlékparkot hoztak létre.

A védett terület a hajdani Papp-Szász kert faállományának köszönhetően több értékes fával is büszkélkedik. A közel 3 méter törzskerületű korai juhar szomszédságában több hatalmas osterfa áll, 3 métert meghaladó törzskerülettel és 20 métert meghaladó magassággal, de számos más faj idős és nagyméretű egyedei is megtalálhatók: kocsányos tölgy, kislevelű hárs, gyertyán, vadgesztenye, magyar kőris, mezei, tatár- és hegyi juharok. A kert cserjefajokban is gazdag, többek között csíkos kecskerágó, kökény, egybibés galagonya, fekete bodza, veresgyűrűs som, fagyal és vérborbolya teszik a területet színesebbé.

Az idősödő faanyagnak köszönhetően több védett elhalt faanyagot fogyasztó (ún. szaproxilófág) bogárfaj egyedei fejlődnek az emlékparkban. Így megtalálható Közép-Európa legnagyobb bogara, a 25–100 mm hosszú **nagy szarvasbogár** is. A gesztenyebarna színű hím rágói agancsszerűek, fején erős harántléc van (a rágók nagysága a lárvakorban kapott táplálék mennyiségétől és minőségétől függ). A nő-

Szarvasbogár (J. T.)

tény rágói és feje egyszerűek. A nőtény a tojásokat főként korhadó tölgytuskók gyökerei közé rakja, bár néha más fajokat is választhat. A lárvák a fa korhadékait fogyasztják, abban vastag járatokat vájnak. Fejlődésük 3–5 évig tart (ez alapvetően a klimatikus viszonyoktól és a rendelkezésre álló táplálék mennyiségétől függ). Bebábozódásuk során a fák törmelékeiből gubót készítenek, amelyből a hatodik éven bújjik ki a kifejlett bogár.

Az emlékparkban szintén fellelhető az **orrszarvúbogár**. 24–45 mm hosszú, domború hátú, zömök testfelépítésű, fényes vörösbarna állat, a hímek fején hátrahajló nyúlvány („szarv”) helyezkedik el. Eredetileg öreg tölgyesekhez kötődő faj volt, ám életterének beszűkülése következtében kultúrákövetővé vált, és mára már fűrésztelepek, kertészetek komposztjában, száraz facölöpökben stb. is ráakadhatunk természetes (akár 110 mm hosszú) lárváira. Ezek 4–5 évig fejlődnek, majd a bábozódáshoz faforgácsból és agyagból kokont készítenek maguk köré. A fiatal imágó még 1–2 hónapig a rejtékhelyként szolgáló kokonban marad.

Szintén látványos, ugyanakkor ritkább természeti érték a területen is fejlődő **pompás virágbogár**, amelynek 25–30 mm-es, zömök testű példányai ragyogó smaragdzöld színűek. Lárvája idős, korhadó fák nedves odvaiban fejlődik. Hazánkban több darázsfa fajra is jellemző, hogy utódaik különböző bogarak megbénított, mozgásképtelen lárváiban fejlődnek. Ilyenek pl. a törösdarazsak, amelyeknek több faja is védelemre szorul, minthogy gazdaállataik (pl. szarvasbogarok, virágbogarok, cserebogarak) élettere is egyre szűkülőben van. A tenki Blaha Lujza Emlékparkban – többek között a fent említett bogárfajoknak is köszönhetően – nyaranta gyakran lehet találkozni az emberre ártalmatlan sötétzárnyú törösdarazs egyedeivel. (E. R.)

Orrszarvúbogár (J. T.)

Fiatal kék vércse (J. T.)

A történeti forrásokat – így Bél Mátyás 1735-ből származó leírását vagy az I. és II. katonai térképeket vizsgálva – két meghatározó jellegzetesség olvasható ki a 18. századi Tiszánána természeti arculatáról. Ezek egyike szerint a település évszázadokon keresztül osztozott a Tisza-menti települések sorsában, amit a fenti szerző sorai is jól érzékeltetnek: „...és nem lenne legutolsó [birtok], ha a víz nem árasztaná el.” A szabályozatlan Tisza építő és romboló munkája erősen rányomta bélyegét a település folyó felé eső határának hasznosíthatóságára és ezzel összefüggésben természeti képére. Biztonsággal kijelenthető, hogy a jelentős kiterjedésű terület a Tisza szabályozásáig (XIX. sz. közepe) laposok, fertők, mocsarak hazája volt, legfeljebb a magasabban fekvő, úgynevezett hátakon folyhatott legeltetési állattartás. A nánai határ másik, a környékbeli települések korabeli állapotaihoz képest szembeálló jellegzetessége, hogy az árvízmentes, északnyugati oldalon már a XVIII. században nagy kiterjedésű, összefüggő szántóföldeket találunk Nánai szántó-mezők térképi név alatt. Ezek szerint e népes település lakói a lehetőségekhez képest kiterjedt, a környezet és a táj formálását meghatározó szántóföldi művelést folytatott. Az ember, táj- és természeti arculatformáló szerepe a későbbiek folyamán még markánsabban megnyilvánult, a folyam szabályozást követően pedig a település határának egészen tetten érhetővé vált.

Napjainkban a Hevesi-sík egésze döntően mezőgazdasági hasznosítású agrár- vagy kultúrtájja alakult, de egyes részei, mint például a tiszánánai határ még továbbra is nagyfokú élőhelyi változatossággal jellemezhetők. Mindez természetesen a növény- és állatvilág változatosságát is magában hordozza, ami a madárvilág tekintetében különösen megmutatkozik. A sok kiemelt jelentőségű madártani érték között találjuk a **kék vércsét**, mint a Hevesi-sík egyik legértékesebb karakter madárfaját. A múlt század 80-as éveiben

még legalább 200–220 párba becsülhető költőállománya sajnálatos módon drasztikusnak lecsökkent, ami elsősorban a számára fészkelést biztosító vetési varjú telepek teljes felszámolásával, valamint a táplálkozóterületként fontos legelők – azok alulhasznosításából adódó – átalakulásával magyarázható. A dél-hevesi költőállomány folyamatos csökkenésével párhuzamosan viszont egy a régió jelentőségét mégiscsak jelző jelenség vált jellemzővé, mégpedig a faj őszi elvonulását megelőző nagyszámú gyülekezése. Madarunk a költési időszak után, augusztustól kezdődően egyre nagyobb számban csoportosul egy-egy régióban, és ennek a viselkedésnek legszembetűnőbb, leglátványosabb eleme a kiválasztott éjszakázóhelyre történő esti behúzás. Amennyiben a Hevesi-síkon, elsősorban a szántóföldi környezet nyújtotta táplálékforrás bőséges (főleg mezei ráncsálók és ízeltlábúak vonatkozásában), kora ősszel több száz, esetenként több ezer kék vércse választja térségünket gyülekezése színhelyéül. A megfigyelt, de még mindig fontos fészkelő állomány mellett, az őszi gyülekezések és éjszakázóhelyek is gyakran a település határához köthetők.

Tiszánána határa jól reprezentálja a Hevesi-sík egészére jellemző tájat, mindemellett változatos élőhelyi viszonyai is magyarázhatják, hogy sok más madártani érték között a kék vércse is ragaszkodik ehhez a vidékhez. **(B. P.)**

Hím kék vércse (J. T.)

Kis poszáta (J. T.)

mások ezt az időszakot jobban elnyújtják, és bár mozgásuk alapvetően a telelőhely felé irányul, az kezdetben mégis inkább csak amolyan kóborlás jellegű (ez főleg a fiatal madarakra jellemző). Ilyenkor fordulnak elő azok az esetek, amikor egy-egy faj egyedei a fő vonulási és előfordulási helyeiken kívül jelennek meg.

A patakot kísérő nádszegély és a medren kívüli fa- és cserjesor szerepe különböző fajokat vonz. Az előbbi helyen nádiposzáta (énekes-, cserregő- és foltos nádiposzáta, nád-dirigó), a nádas éjszakázóhelyként használó füstifecske, seregélyek fordulnak elő nagyobb számban, de akadt már hálóból jégmadár vagy a nálunk csak ilyenkor előforduló fülemüle is. A fasorokban vonulók többségét a poszátafélek és fűzikék adják, így a barátposzáta, a csilpcsalp- és a fitiszfűzike, de rendszeresen előfordul a töviszűrő gébics, a fülemüle vagy éppen a szürke légykapó. Ritka, de szinte minden évben megjelenik a kis légykapó és a nagy fülemüle egy-egy fiatal példány. **(B. P.)**

Nádirigó (J. T.)

Újlőrincfalva a térség egyik legkisebb települése, méretéhez képest viszont nagy kiterjedésű külterületi határral bír. A település eredetileg nem a mai helyén feküdt, hanem a Tisza egyik szigetén létezett Tisza-Halász néven, de az 1879-es árvíz után a lakosság kitelepült és új néven új települést hozott létre. A régi település helye ma már teljesen víz alá került, miután a Tisza-tó kialakításakor az egész területet elárasztották. A környezeti és természeti adottságok alapján a lakosság fő tevékenysége feltételezhetően a halászat lehetett, de a településhez tartozó gyepek az állattartást is lehetővé tették. A kitelepülés helyszínének a Sarudról Poroszlóra vezető út mentén, a Hídvég-pusztaként jegyzett terület közvetlen szomszédságában fekvő területet választották, melynek környezetében már szántóföldi művelésre alkalmas területek is voltak. Úgy a régmúltban, mint napjainkban is az újlőrincfalvi határ egyik legmeghatározóbb eleme a Laskó-patak, ami az elnyújtott közigazgatási határ mentén, annak teljes hosszában húzódik végig, míg nem a Tiszába torkollik. Régen a Laskó sem egyenes vonalú gátak között futott, a kanyargós medervonal mentén pedig számos kiömlés, úgynevezett lapos terület el (Babér-laposa, Gyékényes, Rátka).

A település határának további jellegzetessége az erdő-sültség és általában a fás vegetációk viszonylagosan magas aránya, gondoljunk csak a Magyaradi-erdőre, a falu északi részén fekvő tölgyerdőre vagy éppen a Laskót kísérő erdő-sávra. Ez utóbbi a Laskóval együtt egyfajta ökológiai folyosót képez, melynek szerepe és jelentősége leglátványosabban a madárvonulásban mutatkozik meg. Különösen az időben elnyújtottabb őszi vonulás során énekesmadarak százai jelennek meg a „folyosóban”, ilyenkor vizuális megfigyeléssel és gyűrűző hálókkal vizsgálják a szakemberek e madártömeg fajait, mennyiségi viszonyait és vonulásuk jellemzőit. Természetesen a befogott madarak gyűrűt is kapnak, ami alapján majd újból megkerülésükkor pontosan meghatározható az adott faj vonulási útvonala, annak sebessége vagy éppen a telelés helye. A már több mint egy évtizede, minden év augusztusában megszervezett Laskó-parti vonuláskutató és gyűrűzőtábor rengeteg adatot szolgáltatott az itt átvonuló madarokról és persze a Laskó-patak ebbéli szerepéről.

Az őszi vonulás egy rendkívül összetett és ugyanakkor változatos jelenség, szinte fajonként más és más dinamika mellett zajlik. Általában a fészkelő kirepülését követően egy rövid erőnlétgyűjtés következik, ami sok fajnál csoportos formában zajlik, mások magányosan teszik mindezt. Vannak fajok, melyek a megfelelő kondíció elérését követően viszonylag gyorsan végighaladnak a vonulási útvonalon, míg

Cigánycsuk (J. T.)

Zaránk, a térség legkisebb lélekszámú települése, amelyet először 1274-ben, egy oklevélben említene, akkor még Zaranca néven. A terület azonban már jóval korábban benépesült, minthogy a község nyugati részén kőkori, keleti részén bronzkori telepet, másutt népvándorlás kori lovassírt találtak. Az ősi idők emlékét őrzi az itt található Nagy-halom is, amely a hajdanvolt mintegy 40 000 alföldi kunhalom közé tartozik.

A kunhalmok természet- és tájvédelmi szempontból is igen jelentősek, minthogy a mezőgazdasági művelés alatt álló síkvidékeken – a környező térszínből való kiemelkedésük miatt – sok esetben kimaradtak az intenzív művelésből, ezért a terület természetes állapotára jellemző növényzet (lőszfelnövényzet, lőszpusztagyep stb.), a természetes növénytársulások, vagy azok különböző mértékben degradált maradványai, valamint az ezekhez kötődő állatvilág fennmaradhattak területükön. Így módon szigetekként őrzik az intenzív mezőgazdasági művelés előtti időszakra jellemző természeti környezet nyomait.

A kunhalmok vegetációjának jellemző fajai lehetnek a Nagy-Alföldön a taréjos búzafű és a hengeres kecskebúza, de sok kunhalmon megtalálható a kunkorgó árvalányhaj és a pusztai csenkesz, vagy éppen az olyan ritkaságok, mint a magyar szegfű, magyar zsálya és a Sadler-imola. Sajnos a Hevesi-síkon szinte az összes halom már volt szántva, így ősgyepként csak ott maradhettek meg, ahol más funkció is társult (l. a tarnaörsi kápolna leírását).

Az így megmaradt növényzet sajátos állatvilágnak ad otthont. A száraz, meleg mikroklimájú területeken sok faj találja meg életfeltételeit. A gyakrabban szem elé kerülő olasz sáska, mezei tücsök és fekete tücsök mellett olyan ritkább, védett rovarfajok is megjelenhetnek a kunhalmokon, mint a sisakos sáska vagy a **magyar virágbogár**.

Ez utóbbi faj Magyarországon a kötöttebb talajú füves élőhelyeken, sztyeppréteken, löszös területeken szélesebb körben terjedt el, de sehol sem gyakori. A kifejlett egyedek bogáncs- és aszatféléken táplálkoznak úgy, hogy magukat sokszor mélyen a virágzatokba fúrják és azok nedvdús részeivel, illetve a virágzatok alatti szárakkal táplálkoznak. Egyes szerzők szerint a magyar virágbogár lárvái különböző kistrágyázók járataiban fejlődnek, és az ott összegyűlt növényi törmelékkel, korhadékkal táplálkoznak.

A zaránki Nagy-halmon a rovarok mellett egyéb élőlény csoportok képviselőivel is találkozhatunk. Így a puhatestűek közül a kórócsiga, a kételtűeknek a barna ásobéka, míg a hüllők közül a fürge gyík a kiemelendő. A madarak közül például a mezei pacsirta, a sárga billegető vagy éppen a cigánycsuk is szívesen fészkel a halmok környékén. Emlős állatok is gyakran lehetnek a kunhalmok lakói, mint a hazánkban védett molnárgerény is. **(E. R.)**

Barna ásobéka (J. T.)

Bartha Dénes (szerk.) 2012: Magyarország ritka fa- és cserjefajainak atlasza. Kossuth Kiadó 352 p.

Bihari Zoltán – Csorba Gábor – Heltai Miklós (szerk.) 2007: A magyarországi emlősök atlasza. Kossuth Kiadó 408 p.

Ecsedi Zoltán (szerk.) 2005: A Hortobágy madárvilága. Mezőgazda kiadó 588 p.

Hadarics Tibor – Zalai Tamás (szerk.) 2008: Magyarország madarainak névjegyzéke. (Nomenclator avium Hungariae). Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest. 278 p.

Havasi Norbert (szerk.) 2012: Heves megye helyi jelentőségű védett természeti értékei. Kaptárkő Természetvédelmi és Kulturális Egyesület, Eger, 100 p.

Király Gergely (szerk.) 2009: Új magyar fűvészkönyv I. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, 616 p.

Merkli Ottó – Vig Károly 2009: Bogarak a pannon régióban. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, B. K. L. Kiadó, Magyar Természettudományi Múzeum. Szombathely 496 p.

Molnár Attila – Sulyok József – Vidéki Róbert 1998: Vadon élő orchideák. Mezőgazda Kiadó 160 p.

Péchy Tamás – Haraszthy László 1997: Magyarország kételtűi és hüllői. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest.

Rakonczay Zoltán (szerk.) 1989: Vörös könyv. A Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajok. Akadémiai Kiadó, Budapest 359 p.

Tardy János (szerk.) 1996: Magyarország települések védett természeti értékei. Mezőgazda Kiadó 665 pp.

Varga Zoltán 2002: Ők élnek Pannóniában. Well-Press Kiadó Kft. 212 p.

Téli táj (J. T.)

Az alábbi lista a füzetben szereplő növény- és állatfajok jegyzékét tartalmazza. A fajok magyar és tudományos neve mellett feltüntetésre került védettségi besorolásuk is. Magyarázat: V - védett faj, FV - fokozottan védett faj, Nat - közösségi jelentőségű faj (Natura 2000 hálózati). A vastag betűvel jelzett oldalszámon található a faj részletesebb leírása.

Magyar név	Tudományos név	Védettség	Oldalszám
növények		Védettség	leírás
aszat, kiséskű	Cirsium brachycephalum	V, Nat	2, 25
aszuszegfű, homoki	Petrorhagia prolifera		4
bárányparéj, magyar	Camphorosma annua		7, 20, 26
bogáncs, bókáló	Carduus nutans subsp. macrolepis		2
boglárka, villás	Ranunculus pedatus		26
borgyóker, gyűrűs	Oenanthe silaifolia		25
borkóró, közönséges	Thalictrum minus		19
búzafű, taréjos	Agropyron pectinatum		26, 32
cickafark, sziki	Achillea asplenifolia		8
csenkesz, pusztai (barázdált)	Festuca rupicola		8, 32
csicsóka, vad-	Helianthus tuberosus agg.		17
dárdahere, selymes	Dorycnium germanicum		19
éger, mézgás	Alnus glutinosa		7, 19
egér-farkfű, pici	Myosurus minimus		25
farkasalma, közönséges	Aristolochia clematis		12
földitömjén, hasznos	Pimpinella saxifraga		4
fűzény, alacsony	Lythrum hyssopifolia		2
galambvirág, erdei	Isopyrum thalicroides		17
gamandor, vízi	Teucrium scordium		25
gurgolya, homoki	Seseli annuum		7
gyöngyperje, magas	Melica altissima		13
habszegfű, homoki	Silene conica		26
harangvirág, olasz	Campanula bononiensis		32
hernyópázsit, sziki	Beckmannia erucifolia		2, 4
iglice, tövises	Ononis spinosa		2
imola, Sadler-	Centaurea sadleriana	V	32
imola, tövises	Centaurea spinulosa		19
iringó, mezei	Eryngium campestre		2
iszalag, erdei	Clematis vitalba		17
iszalag, felálló	Clematis recta		19
iszalag, réti	Clematis integrifolia	V	12, 17, 19
iszapójt, törpe	Limosella aquatica		2
juhar, zöld	Acer negundo		17
kandilla, mezei	Nigella arvensis		26
kecskebúza, hengeres	Aegilops cylindrica		32
kékperje, magyar	Molinia hungarica		8
kerep, bársony-	Tetragonolobus maritimus		8
kigyófarkfű (magyar kigyófark)	Pholiurus pannonicus		4
kikerics, őszi	Colchicum autumnale		19, 24
királydinnye, földi	Tribulus terrestris subsp. orientalis		26
kocsord, buglyos	Peucedanum alsaticum		13
kocsord, sziki	Peucedanum officinale	V	5, 19
komló, japán	Humulus japonicus		17
körös, amerikai	Fraxinus pennsylvanica		17
lánygyökér, pócsolya-	Elatine alsinistrum	V	2
ligetszépe, parlaji	Oenothera biennis		9
lórom, tavi	Rumex hydrolypaphum		15
macskahere, gumós	Phlomis tuberosa	V	5, 7, 8, 12, 13, 16, 19
madárhúr, sziki	Cerastium dubium		26
madársisak, fehér	Cephalanthera damasonium	V	4

madársisak, kardos	Cephalanthera longifolia	V	4
nadálytő, gumós	Symphytum tuberosum		17
nőszírom, mocsári	Iris pseudacorus		5
nőszírom, fátolyos	Iris spuria	V	5, 7, 19
ördög szem, vajsínű	Scabiosa ochroleuca		4
ősziróza, réti	Aster sedifolius	V	5, 25
ősziróza, sziki	Aster tripolium subsp. pannonicum		4, 7, 25
pimpó, kiterült	Potentilla patula	V	7
repcény, szürke	Erysimum diffusum		26
róza, rozsdás	Rosa rubiginosa		2
sárma, nyúlánk	Ornithogalum brevistylum	V	8, 19
sás, deres	Carex flacca		8
sás, réti	Carex distans		8
süntök	Echinocystis lobata		17
szamáca, csattogó	Fragaria viridis		4
szegfű, magyar	Dianthus pontederiae		32
szürkekáká, homoki	Holoschoenus romanus		8
tarsóka, Janka-	Thlaspi jankae	V, Nat	5, 7, 13, 19, 23
tócsahúr, heverő	Peplis portula		2
tölgy, cser-	Quercus cerris		18
tölgy, kocsányos	Quercus robur		4
tölgy, molyhos	Q. pubescens		18
útifű, sziki	Plantago maritima		25
űröm, sziki	Artemisia santonicum		25, 26
zergevirág, magyar	Doronicum hungaricum	V	13
zsálya, magyar	Salvia aethiopis		32
zsurló, óriás	Equisetum telmateia		9
állatok			
gerinctelenek			
farkasalmalepke	Zerynthia polyxena	V, Nat	12
fekete tücsök	Melanogryllus desertus		32
foltösszárnyjegyű rabló (szitakötő)	Lestes barbarus		23
imádkozó sáska	Mantis religiosa	V	23
kisasszony szitakötő	Calopteryx virgo	V	23
laposhasú acsa	Libellula depressa		23
magyar tavaszi fésűsbagoly (lepke)	Dioszeghyana schmidtii	FV, Nat	18
magyar virágbogár	Protaetia ungarica	V	32
mezei tücsök	Gryllus campestris		32
nagy szarvasbogár	Lucanus cervus	V, Nat	29
nagy szikibagolylepke	Gortyna borelii	FV, Nat	5
nagy tűzlepke	Lycaena dispar	V, Nat	15
olasz sáska	Calliptamus italicus		32
orrszarvú bogár	Oryctes nasicornis	V	29
pompás virágbogár	Protaetia aeruginosa		29
síkos sáska	Acrida hungarica	V	32
sötétszárnyú törősdarázs	Scolia hirta		29
széleslábú szitakötő	Platynemus pennipes		23
sztyeplepke	Catopta thrips	FV, Nat	16
törpészender	Proserpinus proserpina	V, Nat	9
zebracsiga	Zebrina detrita		32
kétéltűek			
barna ásobéka	Pelobates fuscus	V, Nat	11, 32
barna varangy	Bufo bufo	V, Nat	11
dunai tarajosgöte	Triturus dobrogicus	V, Nat	11, 24
kis tavibéka	Pelophylax lessonae	V, Nat	11
mocsári béka	Rana arvalis	V, Nat	11
nagy tavibéka	Pelophylax ridibunda	V, Nat	11

pettyes gőte	Triturus vulgaris	V	11
vöröshasú unka	Bombina bombina	V, Nat	11, 13, 24
zöld leveli béka	Hyla arborea	V, Nat	11
zöld varangy	Bufo viridis	V, Nat	11
hüllők			
fürge gyík	Lacerta agilis	V, Nat	13, 32
vízisikló	Natrix natrix	V, Nat	13
halak			
fenékjáró küllő	Gobio gobio	V	28
halványfoltú küllő	Gobio albipinnatus	V, Nat	28
kövi csík	Barbatula barbatula	V, Nat	13, 28
régi csík	Misgurnus fossilis	V, Nat	28
selymes durbincs	Gymnocephalus schraetser	V, Nat	28
sujtásos küsz	Alburnoides bipunctatus	V, Nat	28
szivárványos ökle	Rhodeus sericeus	V, Nat	28
törpecsik	Sabanejewia aurata	V, Nat	28
vágócsík	Cobitis elongatoides	V, Nat	13, 28
vágódurbincs	Gymnocephalus cernuus		28
madarak			
apácalúd	Branta leucopsis	V	21
barátposzáta	Sylvia atricapilla	V	31
cigánycsuk	Saxicola torquatus	V	32
cserregő nádiposzáta	Acrocephalus scirpaceus	V	31
csilpcsalpfűzike	Phylloscopus collybita	V	31
énekes nádiposzáta	Acrocephalus palustris	V	31
fehér gólya	Ciconia ciconia	FV, Nat	31
fekete gólya	Ciconia nigra	FV, Nat	14
fitiszfűzike	Phylloscopus trochilus	V	31
foltos nádiposzáta	Acrocephalus schoenobaenus	V	31
fülemüle	Luscinia megarhynchos	V	31
fülemülesítke	Acrocephalus melanopogon	V, Nat	31
füsti fecske	Hirundo rustica	V	31
gyurgyalag	Merops apiaster	FV, Nat	10
jégmadár	Alcedo atthis	V, Nat	31
kék vércse	Falco vespertinus	FV, Nat	30
kerecsensólyom	Falco cheruqq	FV, Nat	3
kis légykapó	Ficedula parva	FV, Nat	31
kis lilik	Anser erythropus	FV, Nat	21
mezei pacsirta	Alauda arvensis	V	32
nádirigó	Acrocephalus arundinaceus	V	31
nagy fülemüle	Luscinia luscinia	FV	31
nagy lilik	Anser albifrons	V, Nat	21
nyári lúd	Anser anser	V, Nat	21
parlagi sas	Aquila heliaca	FV, Nat	3
partifecske	Riparia riparia	V, Nat	10
rétisas	Haliaeetus albicilla	FV, Nat	3
sárga billegető	Motacilla flava	V	32
seregély	Sturnus vulgaris	V	31
szirti sas	Aquila chrysaetos	FV, Nat	3
szürke légykapó	Muscicapa striata	V	31
tövisszűrő gébics	Lanius collurio	V, Nat	6
túzok	Otis tarda	FV, Nat	22
ugartyúk	Burhinus oedicnemus	FV, Nat	27
vetési lúd	Anser fabalis	V, Nat	21
vörösnakú lúd	Branta ruficollis	FV, Nat	21
emlős			
molnárqörény	Mustela eversmannii	V, Nat	32

Szerkesztette: Schmotzer András – Borbáth Péter

Szerzők: Borbáth Péter – B. P.

Enyedi Róbert – E. R.

Kozma Péter – K. P.

Schmotzer András – S. A.

A fényképeket készítette: Borbáth Péter – B. P.

Császár Zsuzsanna – Cs. Zs.

Enyedi Róbert – E. R.

Józsa Ádám Csaba – J. Á. Cs.

Jakab Tibor – J. T.

Lothar Lang – L. L.

Kovács András – K. A.

Kovács Gábor – K. G.

Korompai Tamás – K. T.

Kozma Péter – K. P.

Kalmár Zsuzsanna – K. Zs.

Pintér Balázs – P. B.

Schmotzer András – S. A.

Illusztrációk: Táboskai Jana

Kiadja: Üröm Környezet- és Természetvédelmi

Egyesület, Heves

Adószám: 18582334-1-10

Nyomdai munkák: Garamond 91 Kft.

Grafika és tördelés: Molnár Zoltán

ISBN 978-963-08-8490-7

Eger 2013

ÚJ MAGYARORSZÁG
VIDÉKFEJLESZTÉSI PROGRAM
2007-2013

Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap:
a vidéki területekbe beruházó Európa

